

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Saskia Emily Mülle

**Fred Kudu karjäär TRÜs ning sidemed lääneriikides Eesti NSV võimu-ja
julgeolekuorganite vaates 1950.–1970. aastatel**

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Johannes Vedru, MA
Kaarel Piirimäe, PhD

Tartu 2026

Annotatsioon

Töö fookuses on Nõukogude Liidu kümnevõistluse koondise vanemtreeneri Fred Kudu (1917–1988) sidemed lääneriikides ning Eesti NSV võimu- ja julgeolekuorganite vaade sellele 1950.–1970. aastatel, sh käsitletakse tema karjääri TRÜ-s, EKP liikmeks saamist ning kirjavahetust Adidase asutaja Adolf Dassleriga (1900–1978). Uurimus põhineb peamiselt arhiiviallikatel, sh KGB väljasõidutoimikul, EKP toimikutel ning Fred Kudu Isikuarhiivil. Töö tulemustena selgub, et Fred Kudust kujunes 1958. aastaks KGB usaldusisik, mis võimaldas tal saada lubasid korduvateks välisreisideks ning omada ulatuslikke rahvusvahelisi spordikontakte. Tema suhtlus lääneriikide kodanikega toimus Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee ning KGB kontrolli all. Fred Kudu isiklik kirjavahetus Adidase asutaja Adolf Dassleriga, mis algas 1965. aastal, võimaldas tal kaasajal tõenäoliselt ainsa Nõukogude Liidu kodanikuna saada regulaarselt Lääne-Saksamaalt Adidase spordijalanõusid.

Märksõnad: Fred Kudu, Adidas, KGB, usaldusisik, spordipoliitika, välisreisid.

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1 Fred Kudu suhtlus Nõukogude Liidu võimuorganitega.....	10
1.1 Elu enne Nõukogude okupatsiooni ja sõja ajal.....	10
1.2 Töö dekaanina ja 1950. aasta märtsipleenum	11
1.3 EKP liikmeks astumine.....	15
2 Välisreisid	17
2.1 KGB uurimised Fred Kudu kohta.....	17
2.2 KGB suhtumine Kudusse 1962. aastast	21
2.3 Väliskonverentsid	22
3 Fred Kudu ja Adolf Dassleri (ja Puma) kirjade analüüs	24
3.1 Fred Kudu kirjavahetuse algus Adidase ja Pumaga.....	24
3.2 Jalanõude saatmine	25
3.3 Kohtumised Fred Kudu ja Adolf Dassleri vahel.....	27
3.4 Kirjavahetus Adidase teiste esindajatega.....	28
Kokkuvõte.....	30
Summary	32
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	33
Lisa 1. Fred Kudu välisreisid	40

Sissejuhatus

Teise maailmasõja ajal Nõukogude Liidu okupatsiooni alla langenud Eestis algas ühiskonna sovetiseerimine kõikides eluvaldkondades. See hõlmas ka spordi ja kehakultuuri ümberkorraldamist vastavalt Nõukogude Liidu tsentraliseeritud süsteemile, kus sport oli tugevalt riigi kontrolli all ning allutatud ideoloogilistele eesmärkidele.¹ Sport muutus Nõukogude Liidule üheks tähtsamaks poliitiliseks mõjutusvahendiks alates 1950. aastatest. Sportlaste ülesanne rahvusvahelistel võistlustel oli riigi au ja kommunistliku ideoloogia esindamine ning nende tulemused andsid võimaluse kogu maailmale tõestada kehtestatud riigikorra edukust.² Seetõttu lubati sportlasi reeglina välisvõistlustele vaid siis, kui oldi kindel, et neil oli võimalus kõrgeid tulemusi saavutada ning lääneriikide sportlasi edestada.³ Nõukogude Liit osales olümpiamängudel esmakordselt 1952. aastal Helsingis ning sellesse delegatsiooni kuulus 12 eesti sportlast.⁴ Järgnevate aastakümnete jooksul sai Nõukogude Liidust olümpiamängudel domineeriv jõud, seejuures oli sport üks väheseid võimalusi, kus NSV Liit ja Teise maailmasõja järel tema mõjusfääri jäänud idabloki riigid said näidata oma paremust majanduslikult arenenumate lääneriikide üle.⁵

¹ **Vedru, J.** Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, magistritöö, juhendaja: Tannberg, T., 2016, lk 18–19; **Viru, A. M.** Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991. Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi „Sport Eestis 1940–1991” materjalid. Tartu, 1999, lk 75.

² **Arnaud, P. ja Riordan, J.** Sport and International Politics: Impact of Facism and Communism on Sport. London: Routledge, 1998, lk 108–109; **Guttmann, A.** The Cold War and the Olympics. – International Journal 1988, Vol. 43, No. 4, lk 554–568, siin lk 554; **Nye Nye, J. S.** Public Diplomacy and Soft Power. – The Annals of the American Academy of Political and Social Science 2008, No. 616, lk 94–109, siin lk 94–95; **Edelman, R. ja Young, C.** The Whole World Was Watching: Sport in the Cold War. Stanford: Stanford University Press, 2020, lk 74; **Emeliantseva, E.** Russian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. – Journal of Sport History 2011, Vol. 38, No. 3, lk 361–372, siin lk 363; **Riordan, J.** Sport in Soviet Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1977, lk 164–166, 181; **Riordan, J. ja Krüger, A.** The International Politics of Sport in the 20th Century. London: Taylor & Francis Group, 1999, lk 55.

³ **Riordan, J.** Sport in Soviet Society, lk 364–367; **Howell, R.** The USSR: Sport and Politics Intertwined. – Comparative Education 1975, Vol. 11, No. 2, lk 137–145, siin lk 143; **Makarychev, A. ja Medvedev, S.** Doped and Disclosed: Anatomopolitics, Biopower, and Sovereignty in the Russian Sports Industry. – Politics and the Life Sciences 2019, lk 132–145, siin lk 134–135; **Strenk, A.** What Price Victory? The World of International Sports and Politics. – The Annals of the American Academy of Political and Social Science 1970, Vol. 445, lk 128–140, siin lk 130–131; **Goodwin, J.** The Second Mark: Courage, Corruption, and the Battle for Olympic Gold, New York: Simon & Schuster, 2007, lk 57; **Parks, J.** The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War: Red Sport, Red Tape. New York: Bloomsbury Publishing USA, 2018, lk 33–34.

⁴ **Antons, K.** Being a Top Athlete in the Estonian Soviet Socialist Republic (1952–1964): A Biographical Viewpoint. – Nordic Historical Review 2001, lk 137–153, siin lk 140; **Kraas, A.** Sport ja poliitika: boikottide mõju olümpiamängudele. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, magistritöö, juhendaja: Piirimäe, K., 2014, lk 18.

⁵ **Riordan, J.** Soviet Sport and Soviet Foreign Policy. – Soviet Studies 1974, Vol. 26, No. 3, lk 322–343, siin lk 333–334; **Riordan, J.** The Impact of Communism on Sport. – Historical Social Research / Historische Sozialforschung 2007, Vol. 32/1, No. 119, lk 110–115, siin lk 114; **Kissoudi, P.** Sport, Politics and International Relations in the Twentieth Century. – The International Journal of the History of Sport 2008, Vol. 25, No. 13, lk 1689–1706, siin lk 1691–1692.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu juurde loodud Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee (KSK) oli tähtsaim spordipoliitikat teostav institutsioon. Üleliiduline KSK juhtis igas liiduvabariigis tegutsenud allorganit, milleks Eesti NSV-s oli 1940. aastal loodud ENSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ENSV KSK).⁶ Rahvusvahelistel tiitlivõistlustel osalemine oli eesti sportlastele võimalik ainult Nõukogude Liidu ühenddelegatsiooni koosseisus, seega oldi Üleliidulise KSK võimu all.⁷

Käesoleva töö fookuseks on Nõukogude Eesti spordis varakult esile tõusnud Fred Kudu (1917–1988), kes määrati 1944. aastal 27-aastasena Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) kehakultuuriteaduskonna dekaaniks. Temast sai üks mõjukamaid Eesti NSV sporditegelasi, keda peetakse siiani eesti spordis üheks mainekamaks treeneriks.⁸ Fred Kudu oli 1964.–1978. aastatel Nõukogude Liidu kümnevõistluse koondise vanemtreener, treenides oma õpilasi peamiselt Kääriku spordikeskuses. Tema edukamate sportlaste hulka loetakse 12-kordne Nõukogude Liidu meister Heino Lipp (1922–2006), kellele ei antud kunagi võimalust võistelda väljaspool Nõukogude Liitu.⁹ Kudu õpilane Rein Aun (1940–1995) võitis 1964. aastal Tokyo olümpiamängudel kümnevõistluses hõbemedali.¹⁰ Ukraina päritolu Nikolai Avilov (1948) võitis 1972. aastal Müncheni olümpiamängudel kuldmedali ning 1976. aasta Montreali olümpiamängudel pronksmedali. Samuti Ukraina päritolu Leonid Litvinenko (1949) võitis 1972. aastal Müncheni olümpiamängudel hõbemedali.¹¹ Kudu oli üks prestiižikamaid kümnevõistluse treenereid Nõukogude Liidus ning suhtles samaaegselt tihedalt rahvusvahelise spordimaailmaga. Ta käis korduvalt esinemas Lääne-Euroopas toimunud rahvusvahelistel spordikonverentsidel ning omas hulgaliselt kontakte lääneriikide treenerite ja sporditegelastega. 1982. aastal Mainzis toimunud teaduskonverentsil omistati Kudule rahvusvaheline treeneriauhind.¹² Üheks tema pikaajalisemaks kontaktiks oli Adolf Dassler

⁶ **Vedru, J.** Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani, lk 20; **Voolaid, K. ja Antons, K.** Eesti Spordi Lugu. Tartu: Greif, 2018, lk 175, 206–207.

⁷ **Vedru, J.** Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani, lk 37–38; **Vedru, J.** Ettekanne CESH / ISHPES Congress. Slaidiesitlus autori valduses. International sports relationships of the Estonian SSR in the 1950s and 1960s – signs of a less closed society than one would expect? Tartu, 2021; **Vaiksaar, A.** Rahvusvahelise spordiresultaadi dünaamikast. Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi „Sport Eestis 1940–1991” materjalid. Tartu, 1999, lk 15–16.

⁸ **Teemägi, E.** Fred Kudu. – Maidlo, J. (toim.) Kalev. Läbi sajandi III. Treenerid. Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 91–119, siin lk 91–92; **Oll, S.** Legendaarne Fred Kudu. – Maaleht, 19.01.2017. <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/76922612/legendaarne-fred-kudu> (vaadatud 23.03.2026).

⁹ **Voolaid, K. ja Antons, K.** Eesti Spordi Lugu, lk 232–233, 275.

¹⁰ **Antons, K., Järvelda, O., Männik, R., Vedru, J. ja Voolaid, K.** Olümpia lugu. Tartu: Greif, 2023, lk 266.

¹¹ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 20–21.

¹² **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 21.

(1900–1978), ettevõtte Adidas asutaja, kellega üle kümne aasta kestnud kirjavahetuse tulemusena saadeti Kudu tippspordlastele regulaarselt Adidase treeningjalanõusid.

Kui varasemates uurimustes Fred Kudust on keskendutud ennekõike tema treeningmeetoditele ning õpilaste spordisaavutustele, siis Kudu suhted võimu- ning julgeolekuorganitega on seni tähelepanu alt suuresti välja jäänud.¹³ Bakalaureusetöös uuritakse ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB) ning Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) suhtumist Kudusse ning tema tegevuse üle teostatud järelevalve ulatust 1950.–1970. aastatel. Fred Kudu läänekontaktidest käsitletakse kõige põhjalikumalt suhtlust Adolf Dassleriga, kuna kontaktid kapitalistliku ettevõttega olid Nõukogude Liidus kõige tähelepanuväärsemad. Sellest tulenevalt on töö peamine uurimisküsimus, millised asjaolud võimaldasid Kudul korduvaid välisreise ja ulatuslikke kontakte ning millist võimalikku koostööd KGB-ga see eeldas. Sellega kaasnevalt uuritakse ka Fred Kudu ja Adolf Dassleri suhtluse aluseid ning seda, kuidas toimus Adidase spordijalanõude saatmine Lääne-Saksamaalt Eesti NSV-sse.

Töö fookuses on ajavahemik 1950.–1970. aastad. Põhjalikuma analüüsiga alustatakse 1950. aastast, sest sel aastal toimunud sündmused on vajalikud mõistmaks tema hilisemat ühiskondlikku positsiooni ning võimalikku koostööd KGB-ga. Kudu suhtlus Adolf Dassleriga algas 1965. aastal ning kestis kuni Dassleri surmani 1978. aastal. Seetõttu on valitud töö lõppdaatumiks 1970. aastate lõpp. Siiski on esitatud ülevaade kirjadest Kudu ja Adidase ettevõtte vahel kuni 1982. aastani.

Kuigi KGB loodi 1954. aastal, kasutatakse käesolevas töös mõistet „KGB“ üldistavalt julgeolekuorganite kohta kogu käsitletava perioodi vältel. KGB väljasõidutoimikus on kirjas, et Kudu suunas toimus uurimine ka 1951.–1952. aastatel, kuid pole täpsustatud, missugune organ seda läbi viis. Seetõttu kasutatakse varasema perioodi kohta mõistet „julgeolekuorgan“.

Historiograafia

Nõukogude spordipoliitikat on kõige põhjalikumalt uurinud inglise ajaloolane Jim Riordan (1936–2012), kelle 1977. aastal avaldatud teos “Sport in Soviet Society”¹⁴ on endiselt üks olulisemaid käsitusi nõukogude spordistruktuurist ning spordi kasutamisest pehme relvana 20. sajandi teisel poolel. Venekeelses historiograafias on 2023. aastal ilmunud teos „Советский

¹³ Vt *infra*, lk 7–8.

¹⁴ **Riordan, J.** Sport in Soviet Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

спорт в контекстах холодной войны”¹⁵, mille fookuses on Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee töö ning selle järelevalvele liiduvabariiklike allorganisatsioonide, sh Eesti NSV üle.

Liiduvabariiklikul tasemel on Eesti NSV spordisüsteemi uurinud kõige põhjalikumalt Johannes Vedru oma bakalaureusetöös „Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel”¹⁶ ning magistritöös „Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani”¹⁷. Eesti spordiloost on ilmunud üldkäsitlus „Olümpia lugu”¹⁸, kus keskendutakse eestlaste osavõtule olümpiamängudest, sh Nõukogude Liidu delegatsiooni koosseisus. Samuti on ilmunud ülevaateteos „Eesti Spordi lugu”¹⁹, kus käsitletakse eesti spordi arengut ning nõukogude spordipoliitika mõju sellele.

Fred Kudust on tema endine õpilane Jaanus Kriisk avaldanud 2017. aastal teose „Boss: mälestusi Fred Kudust”²⁰. Treeneri eluloo kirjeldamisel on autor tuginenud nii enese kui ka teiste sportlaste ja kolleegide mälestustele Kudust. Samuti on temast Tartu Ülikooli Kehakultuuriinstituudis kaitstud kaks bakalaureusetööd – 2004. aastal Kaire Saksase „Fred Kudu elutöö”²¹ ning 2011. aastal Kaur Järsi „Fred Kudu ja tema memoriaalvõistlus”²². Mõlemas teoses on esitatud Fred Kudu elulookirjeldus, kuid esimeses töös on peamine fookus Kudu treeneritööl ning teises on uuritud lähemalt Kudu auks peetavat memoriaalvõistlust. Maineka eesti kümnevõistlustreenerina on Fred Kudust kirjutatud mitmes eesti spordi üldkäsitluses, kus on esitatud lisaks tema treenerikarjääri tippsaavutustele ka elulookirjeldus.²³

¹⁵ Куприянов А. И., Зубкова Е. Ю., Мухаматулин Т. А., Прозументчиков М.Ю. Советский спорт в контекстах холодной войны: коллективная монография. (eesti keeles Nõukogude sport külma sõja kontekstis: kollektiivne monograafia). А. И. Куприянов (Науч. ред., рук. авт. Коллектива). Москва: Издательство „Весь Мир”, 2023.

¹⁶ Vedru, J. Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheloloogia instituut, bakalaureusetöö, juhendaja: Tannberg, T., 2014.

¹⁷ Vedru, J. Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheloloogia instituut, bakalaureusetöö, juhendaja: Tannberg, T., 2016.

¹⁸ Antons, K., Järveld, O., Männik, R., Vedru, J. ja Voolaid, K. Olümpia lugu. Tartu: Greif, 2023.

¹⁹ Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu. Tartu: Greif, 2018.

²⁰ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017.

²¹ Sakjas, K. Fred Kudu elutöö. Tartu Ülikooli Kehakultuuriteaduskond, bakalaureusetöö, juhendaja: Linkberg, R., 2004. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

²² Järs, K. Fred Kudu ja tema memoriaalvõistlus. Tartu Ülikooli Kehakultuuriteaduskond, bakalaureusetöö, juhendaja: Aule, R., 2011. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

²³ Teemägi, E. Fred Kudu. – Maidlo, J. (toim.) Kalev. Läbi sajandi III. Treenerid. Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 91–119; Teemägi, E. Eesti Kümnevõistlus läbi aegade. Tallinn: TEA Kirjastus, 2003; Karuks, T. 101 Eesti Spordilugu. Tallinn: Varrak, 2011.

Allikad

Töös tuginetakse KGB väljasõidutoimikule²⁴, mis sisaldab reisilubade saamiseks täidetud ankeete, soovituskirju ning KGB dokumentatsiooni Kudust perioodil 1960–1987. Bakalaureusetöös käsitletakse KGB suhtumist ning selle muutumist Fred Kudusse 1950.²⁵–1970. aastatel. Samuti kasutatakse Fred Kudu EKP Keskkomitee (KK) toimikuid²⁶ ning EKP Tartu Linnakomitee toimikuid²⁷. Need sisaldavad võimuorganite, peamiselt Tartu Linnakomitee büroo istungite protokolle ning Kudu suunas tehtud otsuseid EKP liikmekandidatuuri osas. Nende toimikute põhjal analüüsitakse Eesti NSV võimuorganite suhtumist Fred Kudusse 1950. aastate alguses, sh märtsipleenumit ning selle mõju tema karjäärile ülikoolis ning üle nelja aasta kestnud EKP liikmeks vastuvõtmise protsessi. Allikaid tõlgendades on läbivalt arvestatud asjaoluga, et nendest avaldub vaid Nõukogude Liidu võimu- ja julgeolekuorganite perspektiiv Fred Kudule, mistõttu ei saa nende põhjalt teha järeldusi Fred Kudu isiklikest vaadetest.

Lisaks tuginetakse Kudu välisreiside analüüsimisel Tartu Ülikooli (TÜ) toimikule Fred Kudust²⁸, mis sisaldab tema kohta käivaid otsuseid ülikooli juhtkonnalt, rektori soovituskirjasid ning välisvisiitide nimekirja. EKP Tartu Linnakomitee toimikuid on varasemalt uurinud Lembit Raid monograafias „Vaevatee” EKP tegevusest TRÜ osas 1950. aastatel.²⁹ Väljasõidutoimiku ning TÜ toimiku materjalid pole laiapõhjalisemat käsitlemist leidnud.

Samuti tuginetakse Eesti Spordi- ja Olümpiamuuseumi (ESOM) Fred Kudu Isikuarhiivile, peamiselt selles sisalduvale kirjavahetusele Adolf Dassleriga.³⁰ Selle põhjal analüüsitakse Fred Kudu suhtlust Lääne-Saksamaa ettevõtte Adidas juhiga ning nendevahelist koostööd ajavahemikus 1965–1982. Kuigi Adidase jalanõude tarnet Kudule on isiklike mälestuste põhjal varasemalt mainitud,³¹ ei ole Kudu personaalset kirjavahetust Adolf Dassleriga analüüsitud.

²⁴ RA, ERAF.136SM.1.816.

²⁵ Kuigi toimiku materjalid algavad aastast 1960, on selles esitatud informatsiooni KGB suhtumisest ning Fred Kudu kohta käivatest uurimistest juba 1950. aastatel.

²⁶ RA, ERAF.1.6.1371; RA, ERAF.1.7.3687.

²⁷ RA, ERAF.148.33.352; RA, ERAF.148.35.19.

²⁸ RA, EAA.5311.11k.2063.

²⁹ Raid, L. Vaevatee. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995.

³⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv. 2.1.132.

³¹ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 143, 256.

Allika analüüsimisel lähtutakse arusaamast, et mõlemale poolele oli teada KGB järelevalve nende kirjavahetuse üle, mistõttu ei avaldu kirjadest kogu suhtluse olemus.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis keskendutakse Fred Kudu ning Nõukogude Liidu võimuorgani, peamiselt EKP Tartu Linnakomitee vahelisele suhtlusele 1950. aastatel. Selle raames on uuritud tema Nõukogude okupatsiooni eelset elukäiku, dekaanitööd TRÜ-s, märtsipleenumi mõju sellele ning EKP liikmekandidatuuri. Teise peatüki fookuses on Kudu välisreisid, sh avatakse tema võimalikku koostööd KGB-ga ning nende suhtumise muutumist Kodusse töös käsitletava perioodi vältel. Kolmandas peatükis on keskendutud Fred Kudu koostööle ja suhtlusele Adolf Dassleriga ning ettevõttega Adidas, sh uuritakse treeningjalanõude saatmise protsessi Lääne-Saksamaalt Eesti NSV-sse. Töö lõpus Lisa 1 all on esitatud tabel Fred Kudu välisreisidest Nõukogude-okupatsioonist – 1975. aastani.

Lisaks juhendajatele soovin tänada prof. Tõnu-Andrus Tannbergi tähelepanekute ja abi eest Fred Kudu 1950. aasta märtsipleenumi juhtumi analüüsimisel ning mõtestamisel.

1 Fred Kudu suhtlus Nõukogude Liidu võimuorganitega

1.1 Elu enne Nõukogude okupatsiooni ja sõja ajal

Fred Kudu sündis 4. jaanuaril 1917. aastal Pärnus, kuid vanemate töö tõttu veetis oma esimesed eluaastad Moskvast.³² 1920. aastal repatrieerus pere tagasi Eestisse, seekord Tallinna lähedusse Nõmmele.³³ Noorpõlves tegeles ta kergejõustiku, suusatamise ning ratsutamisega. Lisaks harrastas ta peotantsu ning õppis Tallinna Konservatooriumis klaverimängu.³⁴ 1936. aastal lõpetas ta Jakob Westholmi Gümnaasiumi, kus omandas prantsuse, saksa ja inglise keele.³⁵ Järgmisel aastal teenis Kudu Eesti sõjaväes, kus saavutas lipniku auastme.³⁶ 1937. aastal asus ta õppima Tartu Ülikoolis kehalise kasvatuse instituudis, mille lõpetas 1940. aastal kergejõustiku ja suusatamise erialal.³⁷ Seejuures väärrib tähelepanu, et ta lõpetas ülikooli heade tulemustega, olles kursusel pingereas esimene.³⁸ Pärast kraadi omandamist töötas Kudu lühikest aega Eesti Spordi Keskliidus kergejõustikutreenerina ja kehalise kasvatuse õpetajana ülikoolis.³⁹ 1940. aastal määrati Kudule stipendium, mis võimaldas tal alustada uuesti õpinguid, seekord arstiteaduskonnas, kus ta jõudis tudeerida ühe aasta.⁴⁰

1941. aasta juunis puhkenud Nõukogude-Saksa sõja alguses viibis Kudu Narva-Jõesuus Kehalise Kasvatuse Instituudi spordilaagris, kust ta juulis otse Punaarmeesse mobiliseeriti.⁴¹ Punaarmees oli Kudu 8. eesti laskurkorpuse 7. diviisi 27. laskurpolgu rühmakomandör. Ainsa kõrgema haridusega spordispetsialistina sai temast kogu diviisi kehalise kasvatuse ülem ning suusapataljoni adjutant.⁴² 1943. aasta detsembris ta demobiliseeriti ja kutsuti Moskvasse, kus töötas paar kuud Üleliidulises Kehakultuuri Instituudis.⁴³ Sel ajal kutsuti Punaarmeeist Moskvasse hulk noori eesti sportlasi, et valmistada neid ette liiduvabariigis sõjajärgse

³² Isa Otto Kudu töötas ehitusettevõtjana Moskvast.

³³ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 25; **RA, ERAF.1.6.1371**, 4 (Fred Kudu elulookirjeldus, 21.12.1943).

³⁴ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 26.

³⁵ **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 92–93; **Järs, K.** Fred Kudu ja tema memoriaalvõistlus, lk 4.

³⁶ **RA, ERAF.1.6.1371**, 4 (Fred Kudu elulookirjeldus, 21.12.1943).

³⁷ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 26–27; **Oll, S.** Legendaarne Fred Kudu. – Maaleht, 19.01.2017. <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/76922612/legendaarne-fred-kudu> (vaadatud 23.03.2026); **RA, EAA.2100.1.6097**, 32 (Fred Kudu eksamite protokoll, dateerimata).

³⁸ **Sakjas, K.** Fred Kudu elutöö, lk 8; **ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.1**, 7 (Tartu Ülikooli tunnistus, 17.06.1940)

³⁹ **RA, ERAF.1.6.1371**, 4 (Fred Kudu elulookirjeldus, 21.12.1943); **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 28, 47.

⁴⁰ **RA, EAA.2100.1.6097**, 57 (Fred Kudu kiri Tartu Ülikooli rektorile, 31.09.1940); **RA, ERAF.1.6.1371**, 4 (Fred Kudu elulookirjeldus, 21.12.1943); **Sakjas, K.** Fred Kudu elutöö, lk 8.

⁴¹ **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 93.

⁴² **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 94; **RA, ERAF.1.6.1371**, 4 (Fred Kudu elulookirjeldus, 21.12.1943); **ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.1**, 14 (Fred Kudu elulookirjeldus, dateerimata), 23 (Andmeid Fred kudu kohta, dateerimata).

⁴³ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 28.

spordisüsteemi ülesehitamiseks.⁴⁴ Samaaegselt Kuduga olid Moskvast veel näiteks odaviskaja Friedrich Issak (1915–1991), maadleja Johannes Kotkas (1915–1998) ja poksija Bernhard Salong (1914–1986).⁴⁵

1930. aastal oli haiguse tagajärjel lahkunud Fred Kudu ema.⁴⁶ Teise maailmasõja ajal arreteeriti Fred Kudu isa Saksa okupatsiooni käigus ning ta suri vanglas.⁴⁷ Tal oli kaks õde, kellest vanem emigreerus sõja ajal Austraaliasse. Eestisse jäid seega kogu perest alles ainult Fred Kudu ja tema noorem õde Elsa. 1940. aastal oli Kudu abiellunud oma kursusekaaslase Elle Lukiga, kes juba samal aastal põgenes sõja eest Rootsi ning hiljem Ameerika Ühendriikidesse. Abielulahutus jõustus 1947. aastal.⁴⁸ Samal aastal abiellus Kudu Ethel Bochmanniga (1922–2021) ning neil sündis kaks last – Peeter 1947. aastal ja Reet 1949. aastal.⁴⁹ 1950. aastatel parteile kirjutatud avaldustes ja ankeetides on põgenenud pereliikmete kohta märgitud, et nad jäid pärast sõda teadmata kadunuks.⁵⁰ Reisilubade saamiseks täidetud ankeetides on Kudu 1975. aastani samuti märkinud, et tal välismaal sugulasi ei ole, kuid alates 1975. aastast toimus muudatus. Sellest aastast alates on kirjas, et õde Leida Kudu elab välismaal ning ära toodud ka tema täpne aadress Sydneys.⁵¹ Väljasõidutoimikust selgub, et julgeolekuorganitele oli juba vähemalt 1960. aastal teada, et Elle Lukk ja Leida Kudu olid emigreerunud vastavalt Ameerika Ühendriikidesse ja Austraaliasse.⁵²

1.2 Töö dekaanina ja 1950. aasta märtsipleenum

1944. aastal Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Eestisse tagasi tulles andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimees Arnold Kress isiklikult Kudule ülesandeks organiseerida Eestis Kehalise Kasvatuse Instituut.⁵³ Kui mujal Nõukogude Liidus olid kehakultuuri instituudid iseseisvad ülikoolivälised asutused, siis Eesti NSV-s otsustati see luua riikliku

⁴⁴ Teemägi, E. Fred Kudu, lk 95.

⁴⁵ Issak, F. Nood Rohtunud Rajad. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 200–205.

⁴⁶ RA, ERAF.148.35.19, 6 (Fred Kudu elulookirjeldus, 20.12.1954); RA, EAA.5311.11k.2063, 8 (Fred Kudu elulookirjeldus, 15.01.1954); Järs, K. Fred Kudu ja tema memoriaalvõistlus, lk 4; Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 26.

⁴⁷ RA, ERAF.148.35.19, 6 (Fred Kudu elulookirjeldus, 20.12.1954); RA, EAA.5311.11k.2063, 8 (Fred Kudu elulookirjeldus, 15.01.1954).

⁴⁸ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 28–29.

⁴⁹ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 19.

⁵⁰ RA, ERAF.148.35.19, 6 (Fred Kudu elulookirjeldus, 20.12.1954).

⁵¹ RA, ERAF.136SM.1.816, 185–186 (Ankeet, 20.01.1975).

⁵² RA, ERAF.136SM.1.816, 3 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoksonna õiend Fred Kudust, 11.09.1960).

⁵³ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 47–48.

ülikooli alluvusse eesmärgiga suurendada koostööd teiste teaduskondadega.⁵⁴ 1944. aastal sai Kudust 27-aastasena TRÜ kehakultuuriteaduskonna dekaan. Tema nooruse tõttu suhtus rektor Hans Kruus temasse esialgu pessimistlikult ja alahindavalt, kuid Kudu tõestas ennast peagi teaduskonna kiire ülesehitamise ja oludega kohanemisega.⁵⁵ 1945. aastal oli teaduskonnas 8 kateedrit ja 39 õppejõudu, kes olid enamuses noored ja otse sõjaväest tulnud.⁵⁶ Dekaaani ametit pidas Kudu kokku kolmel korral (1944–1950; 1952–1957; 1960–1965).⁵⁷ Samuti oli ta kergejõustiku kateedri juht (1944–1952; 1952–1973) ning teaduskonnas õppejõud kuni surmani 1988. aastal.⁵⁸ 1956. aastal valiti Fred Kudu TRÜ Kehakultuuriteaduskonna dotsendiks.⁵⁹ Teda valiti korduvalt ülikooli parteibüroo liikmeks ning teaduskonna parteibüroo aseseekretäriks.⁶⁰

Idee TRÜ spordibaasi rajamisest sündis Kudul juba esimestel aastatel pärast sõda. Kääriku spordibaasi hakati rajama 1947. aastal Valgamaale taluhoone kompleksi ning esimestel aastatel olid selle ehitajateks peamiselt õppejõud ning üliõpilased.⁶¹ 1960. aastaks valmis staadion, 1962. aastaks põhikorpus ja 1970. aastaks spordihoone koos kahe saali ja jooksurajaga.⁶² 1980. aastaks oli sellest saanud eesti suurim spordikompleks, mida kasutati lisaks ülikooli treeninglaagritele ka liiduvabariigi esindusvõistkondade kogunemiseks ja treenimiseks. Kudu suursaavutuseks peetud Kääriku spordibaasi külastati nii lääneriikidest kui ka teistest liiduvabariikidest.⁶³ Kudu korraldatud Kääriku treeninglaagrites kujunes sportlastel temaga tihe kontakt, mis ulatus ka spordivaldkonnast kaugemale. Tema õpilased on oma mälestustes meenutanud, kuidas Kääriku treeninglaagrites tegeleti lisaks sportimisele ka muusika, teatri, kirjanduse ja luulega.⁶⁴ Samuti on rõhutatud Kudu härrasmehelikku käitumist ning sügavat

⁵⁴ Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu, lk 271; Siilivask, K. ja Palamets, H. Tartu Ülikooli ajalugu III. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 297.

⁵⁵ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 48–49.

⁵⁶ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 52–53; Siilivask, K. ja Palamets, H. Tartu Ülikooli ajalugu III, lk 298.

⁵⁷ Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu, lk 275; Siilivask, K. ja Palamets, H. Tartu Ülikooli ajalugu III, lk 298.

⁵⁸ Teemägi, E. Eesti Kümnevõistlus läbi aegade, lk 188.

⁵⁹ Teemägi, E. Fred Kudu, lk 103; ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.2, 22 (Dotsendi tunnistus, 14.05.1956); RA, EAA.5311.11k.2063, 173 (Kõrgema Sertifitseerimise Komisjoni dokument, 19.05.1956).

⁶⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.1, 56 (Fred Kudu iseloomustus).

⁶¹ Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu, lk 203; Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 73–74.

⁶² Karuks, T. 101 Eesti Spordilugu, lk 112–113.

⁶³ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 74; Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu, lk 203; Karuks, T. 101 Eesti Spordilugu, lk 112–113.

⁶⁴ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 268–269, 272–273.

austust saksa keele ja kultuuriruumi vastu, mis väljendus nii koduses keskkonnas kui treenitavatega suheldes.⁶⁵

1950. aasta märtsis toimus Nõukogude Eesti territooriumil massiline nn kodanlike natsionalistide arreteerimine ja represseerimine.⁶⁶ Selle käigus kuulutati Eesti NSV kultuuritegelasi ja haritlasi nn kodanlikeks natsionalistideks ning karistamine puudutas ka Tartu Riiklikku Ülikooli, mida hakati „nõukogudevastastest elementidest puhastama“.⁶⁷ Kehakultuuriteaduskonna kaadripuhastust arutati 2. märtsil 1950. aastal Tartu Linnakomitee büroo istungil, mille tulemusena tagandati mitmed vanemõpetajad ja kateedrijuhatajad, sh Uno Sahva (1925–1996)⁶⁸, Heino Tidriksaar (1918–2016)⁶⁹ ja Oleg Tõnsuaadu (1923–1989)⁷⁰, keda süüdistati Teises maailmasõjas koostöö tegemises sakslastega või Saksa sõjaväkke kuulumises.⁷¹

Kudu jäeti esialgu veel dekaaniks, kuid sai samal büroo istungil, 2. märtsil „poliitiliselt mitteustavate” inimeste õppejõududeks esitamise pärast range noomituse „valvsuse puudumise eest”.⁷² Samal koosolekul määrati Kudule ka teine, senisest tugevama raskusastmega karistus – vali noomitus koos hoiatusega tuli okupatsiooni-eelselt Kaitseliitu kuulumise varjamise eest.⁷³ 1949. aastal EK(b)P liikmekandidaadiks astumise ankeedis ei olnud ta maininud oma kuulumist Kaitseliitu. Hiljem põhjendas ta seda partei ankeedi täitmiseks liialt nõrga vene keele oskuse ja küsimusest mitte aru saamisega.⁷⁴ Lisaks selgitas ta, et üliõpilasorganisatsiooni Fraternitas Liviensise liikmestaatus tähendas automaatselt ka Kaitseliitu kuulumist, kuid tegemist oli pelgalt vormilise suhtega. Kuna ülikooliajal tegeles ta aktiivselt spordiga ja keskendus koolitööle, ei olnud ta aktiivne Kaitseliidu liige ega osalenud selle korraldatud üritustel – nii väitis Kudu.⁷⁵

⁶⁵ **Kriisk, J.** Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 89–90; **Savi, T.** Fred Kudu 100. Kümnevõistluse vältimatu mentor. – Postimees, 04.01.2017. <https://tartu.postimees.ee/3966937/fred-kudu-100-kumnevoistluse-vasimatu-mentor> (vaadatud 17.03.2026).

⁶⁶ **Saueaek, M.** Propaganda ja terror. Tallinn: SE&JS Kirjastus, 2015, lk 222–223, 329–331.

⁶⁷ **Tannberg, T.** Tartu Riiklik Ülikool julgeolekuorganite huviorbiidis 1950. aastatel. – Ajalooline Ajakiri 2019, Vol. 2, No 168, lk 265–290, siin lk 269–270; **Raid, L.** Vaevatee, lk 94–95.

⁶⁸ 1948–1950 TRÜ kehalise kasvatus ja spordi kateedri õpetaja, 1975–1987 kateedri juhataja.

⁶⁹ 1955–1987 töötas TRÜ suusaspordikateedris, 1966–69 TRÜ prodekaan.

⁷⁰ 1954–1959 Nõmme SK õpetaja ja direktor, 1959–75 Otepää SK ja Dünamo suusatreener.

⁷¹ **Raid, L.** Vaevatee, lk 95.

⁷² **RA, ERAF.148.33.352**, 3–4 (EKP Tartu Linnakomitee büroo koosoleku protokoll, dateerimata), 13 (Fred Kudu avaldus TRÜ EK(b)P organisatsiooni büroole, 06.06.1952).

⁷³ **RA, ERAF.148.33.352**, 3–4 (EKP Tartu Linnakomitee büroo koosoleku protokoll, dateerimata), 29 (V. Arhangelski allkirjastatud iseloomustus Fred Kudust, 06.02.1953).

⁷⁴ **RA, ERAF.148.33.352**, 3–4 (EKP Tartu Linnakomitee büroo koosoleku protokoll, dateerimata).

⁷⁵ **RA, ERAF.148.33.352**, 38 (Fred Kudu seletuskiri EKP parteikolleegiumile, 01.09.1953).

Ilmselt valmistati nende süüdistuste ja noomitustega ette Kudu kõrvaldamist dekaani ametikohalt. Kuigi 21.–26. märtsil toimunud EK(b)P KK VIII pleenumi ehk märtsipleenumi kõnedes Fred Kudu kodanlikuks natsionalistiks ei nimetatud,⁷⁶ sattus tema töösuhe ja edasine karjäär TRÜ-s küsimärgi alla. 27. aprillil sai Fred Kudu TRÜ parteiaktiivi koosolekul kulakliku-natsionalistliku elemendi tiitli.⁷⁷ 15. mail 1950. aastal ilmunud spordiajakirjas Kehakultuur kirjeldati Kudu kui kodanlikku sporditegelast, „kes pole teaduskonda tahtnud sisse viia nõukogulikku kasvatustööd ja õppemetoodikat”. Lisaks, ta „mängides kehakultuuri teaduskonnas peremeest, laskis Kudu end kaua aastaid nõukogude ülikoolis meeeldi härratada ja harrastas härrasmehelikku käitumist”.⁷⁸

1950. aasta suvel tuli Fred Kudu Moskvasse saadetud informatsiooni alusel kogu Eesti NSV spordisüsteemi revideerima hindaja F. Mulikov, kes saatis oma aruande ÜK(b)P KK sekretärile Georgi Malenkovile [1948–1953]. Selles kirjeldas ta mitmeid ideoloogilisi puudujääke, märkides paljude kehalise kasvatuse töötajate, sh Fred Kudu, poliitilist ebausaldusväärsust. Mulikovi kirja tulemusena võimendati kaadrivahetust TRÜ kehakultuuriteaduskonnas, mis suurendas Venemaalt tulnud sporditöötajate osakaalu.⁷⁹ Kudu kõrvaldati dekaani ametikohalt rektori käskkirjaga 17. augustil 1950.⁸⁰ Arreteerimise hirmus sõitis ta 1950. aasta sügisel pooleks aastaks tuttavate juurde Gruusiasse suusaspordikeskusse Bakuriani.⁸¹ Tema asemel täitsid dekaani ametikohustusi Venemaalt tulnud Boriss Naumov 1950–1951 ja 1951. aastal Anton Jürisson.⁸² 1951. aasta sügissemestrist määrati Kudu uuesti teaduskonna dekaaniks,⁸³ kuid haigestus peagi kõhukelmepõletikku, mis nõudis operatsiooni. Seetõttu viibis Kudu järgneva aasta tervislikel põhjustel ametikohalt eemal. Dekaaani ametikohale naasis ta alles 1952. aasta teises pooles.⁸⁴

⁷⁶ EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. (tlk. Arold, M.) – Akadeemia 1998, nr 12; 1999, nr 1–10.

⁷⁷ **Raid, L.** Vaevatee, lk 177.

⁷⁸ Paljastada ja kõrvaldada kodanlikud natsionalistid Nõukogude Eesti kehakultuuriliikumises. – Stamm, P., Mandre, J., Tiits, G., Issak, F. (toim.) Kehakultuur, 15.05.1950, lk 230–234, siin lk 231.

⁷⁹ **Куприянов А. И., Зубкова Е. Ю., Мухаматуллин Т. А., Прозуменщиков М. Ю.** Советский спорт в контекстах холодной войны, lk 35–39.

⁸⁰ **Sakjas, K.** Fred Kudu elutöö, lk 20; **Raid, L.** Vaevatee, lk 197; **RA, EAA.5311.11k.2063**, 86 (Rektori käskkiri nr 138, 17.08.1950)

⁸¹ **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 99.

⁸² **Siilivask, K. ja Palamets, H.** Tartu Ülikooli ajalugu III, lk 298; **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 99.

⁸³ **RA, EAA.5311.11k.2063**, 104 (TRÜ rektori käskkiri nr 103, 15.06.1951), 133 (Fred Kudu kiri TRÜ rektorile, 24.03.1953).

⁸⁴ **RA, ERAF.148.33.352**, 51–52 (Fred Kudu seletuskiri EKP parteikolleegiumile, 25.09.1953); **Teemägi, E.** Fred Kudu, lk 101.

1.3 EKP liikmeks astumine

1952. aastaks oli Kudu olnud partei liikmekandidaat juba üle kolme aasta, mistõttu tuli otsustada tema edasine staatus – kas võtta vastu või visata liikmekandidatuurist välja.⁸⁵ 1952. aasta novembrist kuni 1953. aasta veebruarini toimusid EKP Tartu Linnakomitee büroo koosolekutel arutelud Kudu liikmekandidatuuri üle, kus Fred Kudu pidi isiklikult mitmel korral aru andmas käima.⁸⁶ 17. veebruari Tartu Linnakomitee büroo koosolekul arutati järjekordselt nn Kudu küsimust ning ta oli ka ise kohal seletusi andmas. Lisaks kahele eelnevale noomitusele süüdistati Kudu ülikooli kehalise kasvatuse tundides vene keeles käskude andmisest keeldumises ning teaduskonna töö puudulikkuses. Kudu väitis seepeale, et natsid olid süüdi tema isa surmas ning ta oli vabatahtlikult ise Punaarmeesse astunud. Ta tunnistas oma „ränka eksimust” Kaitseliitu kuulumise varjamisel. Ideoloogiliselt ebasobivate õppejõudude tööle võtmisel juhtis ta mitmel korral tähelepanu arstiteaduskonnale, kus olevat kordades rohkem Saksa sõjaväega seotud õppejõude.⁸⁷

Koosolekul tegi parteiargorganisatsiooni liige M. Bulko ettepaneku jätta Fred Kudu veel üheks aastaks kandidaadiks, rõhutades tema kiiret vene keele äraõppimist ning „viimastel aastatel toimunud suurt parteilist arengut”. Koosoleku juhataja I. Arhangelski, nõudis Kudu välja jätmist, sest ta polevat vääriline partei liikmekandidaat. Kudu küsimus pandi hääletusele ning hääletega 24:36 otsustati Kudu NLKP liikmekandidatuurist välja heita.⁸⁸

Sama aasta 23. juunil tegi Fred Kudu aga avalduse EKP KK-le, kus palus tema küsimuse uuesti läbivaatamist kõrgemate parteivõimuorganite poolt ning otsuse muutmist. Ta juhtis tähelepanu oma saavutustele treeneri ja dekaanina, märkides, et tema tööd ja panust nõukogude ühiskonda on valesti hinnatud.⁸⁹ Kudu võttis eksimused omaks ning lisas, et saaks Nõukogude spordisüsteemile kasulikum olla partei liikmena, mistõttu palub otsuse ümber lükata. Nn Kudu küsimus vaadati uuesti üle ning võeti tagasi arutellu 1954. aasta kevadel Tartu Linnakomitees.⁹⁰

⁸⁵ RA, ERAF.148.33.352, 128 (Väljavõte 15.06.1954 TRÜ partei algorganisatsiooni üldkoosoleku protokollist, dateerimata).

⁸⁶ RA, ERAF.148.33.352, 22–23 (Väljavõte TRÜ partei algorganisatsiooni koosoleku protokollist nr 12, 14.02.1953).

⁸⁷ RA, ERAF.148.33.352, 22–23 (Väljavõte TRÜ partei algorganisatsiooni koosoleku protokollist nr 12, 14.02.1953).

⁸⁸ RA, ERAF.148.33.352, 24–28 (Väljavõte TRÜ partei algorganisatsiooni kinnisest koosolekust, 17.02.1953); RA, ERAF.1.7.3687, 2–3 (EKP KK parteikomisjoni esimehe G. Kartomi allkirjastatud öiend, 28.05.1954).

⁸⁹ RA, ERAF.148.33.352, 33 (Fred Kudu avaldus EKP KK-le, 25.06.1953), 38 (Fred Kudu seletuskiri EKP parteikolleegiumile, 01.09.1953).

⁹⁰ RA, ERAF.148.33.352, 133–134 (Väljavõte EKP Tartu Linnakomitee büroo istungi protokollist nr 37, 23.06.1954).

23. juunil 1954. aastal Tartu Linnakomitee büroo istungil otsustati tühistada eelnevad kaks Kudu kohta käivat parteilist karistust ehk noomitust ning muuta 1953. aasta 31. märtsi otsust tema liikmekandidatuur peatada.⁹¹ Otsust põhjendati positiivsete töötulemustega teaduskonnas ning üliõpilaste ideoloogilises arengus: nimelt oli 1954. aastaks 70% teaduskonna üliõpilastest komsomoli liikmed.⁹² Seega oli ühe aastaga arvamus Kudust märgatavalt muutunud ning varasemaid eksimusi ei mainitud 1954. aasta toimikute materjalides peaaegu üldse. 17. detsembril 1954 saatis Fred Kudu EKP TRÜ algorganisatsioonile partei liikmeks saamise avalduse ning temast sai samal aastal EKP liige.⁹³ Kudu vastuvõtmine parteisse peegeldab laiemat muutust ühiskonnas pärast Jossif Stalini (1878–1953) surma ning Nõukogude Liidu uue juhi Nikita Hruštšov [1953–1964] võimuletulekuga järgnenud sulaaega.⁹⁴ Režiimi paindlikumaks muutumine ja repressioonide vähenemine võisid kujundada võimuorganite suhtumist Kodusse positiivsemaks, mis omakorda võimaldas tal saada EKP liikmeks.

⁹¹ RA, ERAF.148.33.352, 133–134 (Väljavõte EKP Tartu Linnakomitee büroo istungi protokollist nr 37, 23.06.1954).

⁹² RA, ERAF.148.33.352, 91 (ENSV tervishoiuministri asetäitja J. Mandre allkirjastatud kiri EKP KK Parteikolleegiumile, 11.01.1954), 128–132 (Väljavõte TRÜ partei algorganisatsiooni kinnisest koosolekust, 15.06.1954); RA, ERAF.1.7.3687, 3 (EKP KK parteikomisjoni esimehe G. Kartomi allkirjastatud õiend, 28.05.1954).

⁹³ RA, ERAF.148.35.19, 1 (Fred Kudu kiri EKP TRÜ algorganisatsioonile, 17.12.1954); RA, ERAF.136SM.1.816, 1 (Fred Kudu ankeet, 03.08.1964).

⁹⁴ Raudsepp, A. Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid sulaaajal julgeolekupoliitilises kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2023, lk 209–224, siin lk 209.

2 Välisreisid

2.1 KGB uurimised Fred Kudu kohta

Kui välisriikidesse reisimine oli Stalini võimuperioodil pea võimatu eesmärk isegi riigi eliidile, siis sulaajal hakati välisreisi lubasid kergemini väljastama.⁹⁵ Siiski oli reisimine kogu Nõukogude Liidu kestel lubatud vaid üksikutele inimestele, kes olid läbinud julgeolekuorganite poolse kontrolli.⁹⁶ Välismaale sõitmiseks vajalike reisilubade saamiseks tuli esmalt täita ankeet ning saada asutuse või töökoha poolt soovituskiri.⁹⁷ Kudu puhul väljastas selle enamasti TRÜ rektor.⁹⁸ Julgeolekuorganid, alates 1954. aastast KGB, tegid isiku ja tema pereliikmete kohta põhjaliku taustakontrolli ning kui teda peeti usaldusväärseks, väljastas siseministeerium reisiloa.⁹⁹

Igas liiduvabariigis olid oma julgeolekuorganid, Eesti NSV-s oli selleks 1. aprillil 1954 loodud ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB). See jälgendas oma ülesehituselt üleliidulist Julgeoleku Komiteed ning kuulus selle otsesesse alluvusse.¹⁰⁰ Julgeolekuorganitega koostöö tegemine ja neile vajadusel informatsiooni edastamine suurendas märgatavalt üksikisiku võimalusi välismaale reisida.¹⁰¹ Nõukogude Liidus oli tavapärane taktika oma kodanike kasutamine informatsiooni hankimiseks välisreiside ajal, kogudes teavet nii oma kodanike kui välisriigis toimuva kohta.¹⁰²

ENSV KGB väljasõidutoimikute kollektsioon Fred Kudu kohta hõlmab aastaid vahemikus 1960–1987. Julgeolekuorganite taustakontroll oli tavapärane protsess uute liikmete vastuvõtmiseks partei ridadesse.¹⁰³ Julgeolekuorganites käis 1951.–1952. aastatel Fred Kudu kohta uurimine, kus keskenduti tema kuuluvusele Kaitseliitu, välismaale põgenenud

⁹⁵ **Gorsuch, A. E.** All this is your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin. Oxford: Oxford University Press, 2011, lk 10–11.

⁹⁶ **Raudsepp, A.** Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid, lk 219.

⁹⁷ **Tondera, B.** 'Like Sheep'? Disobedience Among Soviet Tourists Travelling Abroad. – *Comparativ* 2013, Vol. 24, No. 2, lk 18–35, siin lk 22–23.

⁹⁸ **RA, ERAF.136SM.1.816**, 67 (Tartu Ülikooli rektori F. Klementi allkirjastatud Fred Kudu iseloomustus, 10.04.1967), 78 (Tartu Ülikooli rektori F. Klementi allkirjastatud Fred Kudu iseloomustus, 25.02.1968), 97 (Tartu Ülikooli rektori F. Klementi allkirjastatud Fred Kudu iseloomustus, 18.02.1970); **RA, EAA.5311.11k.2063**, 213 (J. Nittimi kiri F. Klementile, 29.05.1965).

⁹⁹ **Raudsepp, A.** Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid, lk 214; **Mletšin, L.** (tlk. Leemets, M.) KGB. Riikliku Julgeoleku organite esimehed. Paljastatud saladused. Tallinn: Varrak, 2003, lk 430–431.

¹⁰⁰ **Mletšin, L.** (tlk. Redpap, V.) KGB Kirjutamata ajalugu. Tallinn: Helios Kirjastus, 2018, lk 18–19; **Mägi, H.** ENSV KGB tegevuse lõpetamine, lk 16–17, 40–41.

¹⁰¹ **Raudsepp, A.** Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid, lk 215–216.

¹⁰² **Barron, J.** KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents. London: Compton Printing Limited, 1974, lk 187–188; **Macrakis, K.** Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War. – *Isis* 2010, Vol. 101, No. 2, lk 378–385, siin lk 378–379.

¹⁰³ **Saueaek, M.** Propaganda ja terror, lk 224.

sugulastele ning seotusele kahtlustatud Saksa luureagendi Artur Tamveliusega (1907–1959).¹⁰⁴ Tallinnas sündinud ja elanud Tamvelius arreteeriti nõukogude võimu poolt 1944. aastal ning viidi sunnitoõlaagrisse, ta vabanes sealt 1956. aastal ning põgenes järgmisel aastal Rootsi.¹⁰⁵ Ülekuulamisel oli Tamvelius tunnistanud oma sidemeid Fred Kuduga ning väitis et Kudu oli nõukogude vastase mentaliteediga. See võib olla samuti üheks põhjuseks, miks Kudu parteisse vastuvõtmise otsust edasi lükati ning 1952. aastal talle kaks noomitust määrati. Uurimine aga lõpetati, sest sidemeid Tamveliusega ei suudetud tuvastada ning samal aastal jätkas Kudu tööd dekaanina.

Kudule ei antud 1954. aastal reisiluba Šveitsis EM-il osalemiseks.¹⁰⁶ 1956. aasta Melbourne'i olümpiamängudele Austraaliasse ei antud samuti Fred Kudule reisiluba.¹⁰⁷ Võimalik, et see on seotud tema õe emigreerumisega just Austraaliasse, mis võis olla KGB-le juba selleks ajaks teada.¹⁰⁸ Kudu esimene välisreis toimus 1957. aastal Rumeeniasse, kus ta osales treenerina spordivõistlusel.¹⁰⁹ 1958. aastal reisis Kudu spordidelegatsiooni koosseisus Soome ning väljasõidutoimikus on kirjas, et teda kasutati sellel reisil usaldusisikuna.¹¹⁰

Usaldusisikud olid Nõukogude Liidu kodanikud, kes tegutsesid KGB mitteametlike koostööpartneritena.¹¹¹ Nende kasutamine algas 1954. aastal vastava määruse alusel ning 1960. aastaks oli praktika juba laialt levinud. Selle taga oli vajadus ümber korraldada varasem informaatorite võrgustik, nimelt oli agentide arvu vähendamisega tekkinud informatsioonipuudus, mida hakati kompenseerima usaldusisikute süsteemiga.¹¹² Näiteks

¹⁰⁴ RA, ERAF.136SM.1.816, 31–34 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 18.08.1964).

¹⁰⁵ Артур Густав Тамвелиус. – Интинский краеведческий музей veebileht, 29.10.2020.

https://vk.com/@inta_museum-artur-gustav-tamvelius (vaadatud 22.03.2026).

¹⁰⁶ Teemägi, E. Fred Kudu, lk 102.

¹⁰⁷ RA, ERAF.136SM.1.816, 35–36 (ENSV MN juures tegutseva KGB 2. osakonna juhataja Kisseljovi allkirjastatud õiend Fred Kudust, dateerimata).

¹⁰⁸ RA, ERAF.136SM.1.816, 3 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 11.09.1960). Kuigi õiend pärineb aastast 1960, ei ole informatsioon esitatud seal kui uudse avastusena. Varasemad KGB allikad Kudu kohta ei ole eesti uurijatele kättesaadavad, mistõttu ei saa kontrollida, kas seda juba 1956. aastal teati.

¹⁰⁹ RA, EAA.5311.11k.2063, 282 (Fred Kudu välisvisiitide tabel kuni 1975. aastani, dateerimata).

¹¹⁰ RA, ERAF.136SM.1.816, 6 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 04.04.1960).

¹¹¹ KGB Collaborators of all stripes II. – Estonian Life, 08.05.2015. <https://eestielu.ca/et/kgb-collaborators-of-all-stripes-ii/> (vaadatud 22.03.2026).

¹¹² Федор, Дж. Традиции чекистов от Ленина до Путина. Культ государственной безопасности. (eesti keeles Tšekistide traditsioonid Leninist Putinini. Riikliku julgeoleku kultus). Санкт-Петербург: Питер, 2012, lk 65, 67–68.

ilmneb ka ENSV sportlase ja hilisema Eesti poliitiku Toomas Savi (1942) KGB väljasõidutoimikust, et ka teda kasutati spordidelegatsioonide välisreisidel usaldusisikuna.¹¹³

Erinevalt agenditest, kes enamasti ei kuulunud parteisse, värvati usaldusisikuid peamiselt just partei liikmete seast. Samuti puudusid usaldusisikutel agendinimed, väljaõpe ning kirjalik leping.¹¹⁴ 1983. aasta KGB käskkirja alusel pidi koostöö usaldusisikutega tulenema nende vabatahtlikkust soovist informatsiooni jagada.¹¹⁵ Ivo Juurvee järgi võis siiski ka usaldusisikute värbamisel KGB kasutada nende sundimist ning ähvardamist.¹¹⁶ Fred Kudu puhul võis KGB teda koostööga mitte nõustumisel ähvardada kodanlikuks natsionalistiks nimetamise, 1952. aasta parteiliste noomituste või emigreerunud perekonnaliikmete küsimuste päevakorrale toomisega. Need oleksid võinud seekord lõppeda karmimate tagajärgede ning välisreisidele sõitmise keeluga.

Usaldusisikute ülesanne oli KGB soovil koguda informatsiooni teatud sündmustest ja isikutest ning seda operatiivtöötajale edastada.¹¹⁷ Seda tehti peamiselt suuliselt ning operatiivtöötaja ülesandeks oli see hiljem kirjalikult vormistada. Kohtumised operatiivtöötajatega toimusid sageli avalikult, eesmärgiga tekitada usaldusisikutele pingevaba töökeskkond.¹¹⁸ KGB väitel ei avalikustatud usaldusisikutele informatsiooni kogumise eesmärki, mistõttu ei tarvitsenud inimesed oma kasutamisest kaastöötajatena teadlikud olla. Samas võib eeldada, et usaldusisikutel oli sellest siiski pideva suhtluse ning informatsiooni edastamisel mingisugune aimdus.¹¹⁹

Eriti oluline oli usaldusisikute roll Nõukogude Liidu kodanike jälgimisel välisreisidel ning välismaalaste tegevuse kontrollimisel Nõukogude Liidus.¹²⁰ Fred Kudu viibis treeneritööga

¹¹³ **Siiman, M. S.** Presidendikandidaatide representatsioon 2001. aasta trükimeedias ja nende imago valijameeste hulgas. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, magisrätöö, juhendaja: Vihalemm, P., 2005, lk 88, 92.

¹¹⁴ **Jürjo, I.** Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Muutused KGB taktikas Hruštšovi sulajastul. Tallinn: Tammeraamat, 2014, lk 178–179; **Mägi, H.** ENSV KGB tegevuse lõpetamine, lk 16–17.

¹¹⁵ **Положение об агентурном аппарате и доверенных лицах органов государственной безопасности СССР** (eesti keeles NSV Liidu riiklike julgeolekuorganite agentuurparaadi ja usaldusisikute põhimäärus). Москва, 1983, lk 23.

¹¹⁶ **Juurvee, I.** Venemaa eriteenistuste rollist informatsioonilises mõjutustegevuses: mis on teada, mida on alust arvata ning mida võib oletada? – Sõjateadlane: Estonian Journal of Military Studies 2018, No. 8, lk 86–102, siin lk 92–93.

¹¹⁷ **Mitrokhin, V.** (toim.) KGB Lexicon The Soviet Intelligence Officers Handbook. London: Frank Cass & Co., 2004, lk 40–41, 127–128.

¹¹⁸ **Федор, Дж.** Традиции чекистов от Ленина до Путина, lk 66.

¹¹⁹ **Mägi, H.** ENSV KGB tegevuse lõpetamine, lk 23; **Положение об агентурном аппарате и доверенных лицах органов государственной безопасности СССР**, lk 24.

¹²⁰ **Jürjo, I.** Pagulus ja Nõukogude Eesti, lk 183–184; **Juurvee, I.** KGB „aktiivmeetmete kasutamisest” – Tuna 2018, No. 3, lk 90–101, siin lk 98–99.

seoses tihti välismaal, tõenäoliselt seisnes tema peamine ülesanne Nõukogude Liidu delegatsiooni tegevuse jälgimises ning informatsiooni edastamises KGB operatiivtöötajale. Kudu omas ka mitmeid kontakte lääneriikides. Teiste riikide spordidelegatsioonide tegevuse jälgimine Eesti NSV-s võis samuti olla üheks tema tööülesandeks. Tõenäoliselt oli KGB-l eraldi toimik, kuhu operatiivtöötaja Kudu edastatud informatsiooni kirjalikult vormistas. Kuivõrd seda dokumentatsiooni uurijate käsutuses ei ole, siis pole ka täpselt teada, missugust informatsiooni võis Kudu KGB-le edastada.

Samal aastal, 1958, sai KGB aga kolm anonüümset kirja Fred Kudu kohta (juunis, augustis ja septembris), mis seostasid Kudu 1941. aastal vahistamise käigus hukkunud kahtlustava Inglismaa luureagendi Toomas Rütmaniga (1917–1944).¹²¹ Anonüümsetes kirjades süüdistati, et sõja ajal oli Kudu kuulunud Rütmani algatatud luuregruppi „Haukka”. Seetõttu algatati Kudu suhtes uus uurimine.¹²² Toomas Rütman oli kuulunud Teise maailmasõja ajal saksa sõjaväkke, kuid võeti tööle Kalevi spordiühingusse autojuhina. Selle eest oli vastutav Fred Kudu, kes ilmselt tundis Rütmani juba sõjaeelselt, sest viimase puhul oli tegemist silmapaistva sportlasega.¹²³ Seega saadi süüdistada Kudu Rütmani tööle võttes ebapiisava taustakontrolli tegemises.

Samuti seostati Kudu anonüümsetes kirjades Kenneth Gorshkoviga (1920–2008), keda Nõukogude Liit pidas USA luureagendiks.¹²⁴ Kenneth Gorshkov ja Fred Kudu olid õppinud koos Tartu Ülikoolis kehakultuuri, kuid sõja ajal emigreerus Gorshkov Saksamaale ning hiljem Ameerika Ühendriikidesse, kus temast sai Välis-Eesti spordi juhtisik.¹²⁵ KGB-le tekitasid kahtlust nende kätte sattunud Gorshkovi kirjad, milles mainiti, et Fred Kudu „omab nõukogudevastaseid seisukohti”.¹²⁶ Need kahtlused ja võimalikud sidemed Rütmani ja Gorshkoviga esinevad Kudu kohta dokumentides perioodil 1958–1962. Sel ajavahemikul käis

¹²¹ **Krikk, M.** Voldemar Särak ja luuregrupp „Haukka”. Tallinn: Olion, 2011, lk 15–16.

¹²² **RA, ERAF.136SM.1.816**, 6 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 04.04.1960), 14–15 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 01.09.1962), 16–19 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna dokument nr 1699, 09.06.1962).

¹²³ **Salm, H.** Viie luure agent. Eesti luurajad II maailmasõjas. Tallinn: Maalehe Raamat, 2004, lk 291.

¹²⁴ **RA, ERAF.136SM.1.816**, 36 (ENSV MN juures tegutseva KGB 2. osakonna juhataja Kisseljovi allkirjastatud kokkuvõte Fred Kudust, dateerimata), 47–49 (ENSV MN juures tegutseva KGB esimehe A. Porki allkirjastatud õiend Fred Kudust, 26.04.1966), 66 (A. Porki allkirjastatud õiend Fred Kudust, 14.01.1967); Kenneth M. Gorshkov – Mulgimaa mees Seattle’ist. Spordileht, No. 8, 03.04.1991, lk 4.

¹²⁵ **RA, ERAF.136SM.1.816**, 66 (A. Porki allkirjastatud õiend Fred Kudust, 14.01.1967), 114 (ENSV MN juures tegutseva KGB 2. osakonna juhataja Kisseljovi kinnitatud õiend Fred Kudust, 14.04.1971); **Press, G.** Mentor Kudu kasutas “keelatuid võtteid” vaid spordiarmastusest. – Õhtuleht, 27.10.2008.

<https://www.oh tuleht.ee/sport/297604/mentor-kudu-kasutas-keelatud-votteid-vaid-spordiarmastusest> (vaadatud 25.03.2026).

¹²⁶ **RA, ERAF.136SM.1.816**, 66 (A. Porki allkirjastatud õiend Fred Kudust, 14.01.1967), 114–115 (ENSV MN juures tegutseva KGB 2. osakonna juhataja Kisseljovi kinnitatud dokument Fred Kudust, 14.04.1971).

tema kohta uurimine, kuid ka see lõpetati 1962. aastal ning väited kuulutati alusetuks edasiste asitõendite puudumisel.¹²⁷ Gorshkov on hiljem süüdistanud Fred Kudu okupatsioonivõimuga koostöö tegemises ning väitis, et Kudu olevat takistanud Heino Lipu olümpiale pääsemist. Ajaloolased on selle süüdistuse Kudu kohta ümber lükanud.¹²⁸

2.2 KGB suhtumine Kodusse 1962. aastast

Teise uurimise lõppemisega, 1962. aastast on Kudu kohta kirjutatud iseloomustustes ja reisilubade väljaandmise dokumentides ainult positiivsed kirjeldused. Enam ei kahtlustata teda sidemetes Tamveliuse, Gorshkovi ega Rütmaniga. Muutunud perspektiiv võib olla seotud tema saavutustega treenerina. 1964. aastal võitis Fred Kudu õpilane Rein Aun Tokyo olümpiamängudel hõbemedali ning Kudust sai samal aastal Nõukogude Liidu kümnevõistlejate koondise vanemtreener. Seda ametikohta täitis ta 1978. aastani ning tema õpilased Avilov ja Litvinenko võitsid järgnevatel olümpiamängudel Nõukogude Liidule kolm medalit kümnevõistluses. Sellega tõusis Fred Kudu positsioon nõukogude spordisüsteemis märgatavalt. Iga-aastases ülikooli rektori poolt välja antud soovituskirjas rõhutatakse tema ulatuslikke teeneid Nõukogude Liidule nii treeneri kui ülikooli dekaanina. Tal oli „suur ühiskondlik koormus”, tema õpilased saavutasid välisvõistlustel järjepidevalt häid tulemusi ning parandasid Nõukogude Liidu rekordeid. Kudu iseloomustustes korduvad pidevalt fraasid „ideoloogiliselt järjepidev ja moraalselt stabiilne” ja „tõstab oma ideoloogilist taset”.¹²⁹

Väljasõidutoimikus on säilinud alates 1967. aastast väljastatud reisiload, mis olid heaks kiidetud TRÜ parteikomitee koosolekul.¹³⁰ Kuna Fred Kudu reisis palju ning külastas igal aastal mitmeid lääneriike, on talle antud reisiload üldistavad, kindlaid riike eristamata. Reisiload anti üheks aastaks ning need võimaldasid reisida „mitmetesse kapitalistlikesse ja sotsialistlikesse riikidesse”. Fred Kudu välisreiside loetelu alates Nõukogude Liidu okupatsioonist kuni 1975. aastani on esitatud töö lõpus Lisa 1 all.

Kui 1958. aastal kasutati teda usaldusisikuna, siis arvatavasti pärast teise uurimise lõpetamist 1962. aastal jätkus Kudu ning KGB koostöö samadel alustel. Väljasõidutoimikust tuleb esile,

¹²⁷ RA, ERAF.136SM.1.816, 32 (ENSV MN juures tegutseva KGB Tartu jaoskonna õiend Fred Kudust, 18.08.1964).

¹²⁸ Press, G. Mentor Kudu kasutas “keelatuid võtteid” vaid spordiarmastusest.

¹²⁹ RA, ERAF.136SM.1.816, 67 (TRÜ rektori F. Klementi allkirjastatud iseloomustus Fred Kudust, 10.04.1967), 78 (TRÜ rektori F. Klementi allkirjastatud iseloomustus Fred Kudust, 25.02.1968).

¹³⁰ RA, ERAF.136SM.1.816, 97 (väljavõte TRÜ parteikomitee protokollist nr 8, 18.02.1970), 110 (TRÜ parteikomitee protokoll nr 20, 21.01.1971), 151 (väljavõte TRÜ parteikomitee protokollist nr 24, 21.02.1972), 159 (väljavõte TRÜ parteikomitee protokollist nr 41, 30.01.1973).

kuidas Kudu võõrkeelte oskus tekitas KGB-le erilist tähelepanu. Kudu rääkis lisaks Eesti NSV ametlikele keeltele, s-o vene ja eesti keelele, ka inglise, saksa ning prantsuse keelt. 1971. aasta aprilli ankeedile on KGB lisanud, et Kudu võib jääda oma võõrkeelteoskuse ning mitmete väliskontaktide poolest silma lääneriikidele, kes võivad soovida teda oma agendiks värvata.¹³¹

Kudul oli välisriikides ulatuslikke kontakte ning isikuid, kellega ta kirjavahetust pidas. KGB-l oli Kudu suhtluse kohta avatud kirjavahetustoimik nr 2418. Seal on antud nimekiri välisriikide kodanikest, kellega Kudu suhtles ning lühidalt markeeritud kirjavahetuse sisu.¹³² Näiteks oli 1972. aastal Kudul kirjavahetus 70 isikuga lääneriikidest¹³³ ning 1973. aastal juba 84 kontakti¹³⁴. Kõige rohkem oli tal kontakte Lääne-Saksamaal, kus pidas kirjavahetust 20 isikuga. Kirjavahetused on märgitud peamiselt sporditeemaliseks ning nende juurde on kirjutatud „sõbraliku-loomuga”. Oma õega, Austraaliasse emigreerunud Leida Kuduga kirjavahetustoimiku põhjal tal kontakti ei olnud.¹³⁵ See tähendab, et KGB pidas Kudu kirjavahetuse kohta järjepidevalt arvet, kuid toimiku kohaselt ei tekitanud need kahtlusi tema usaldusväärsuses.

2.3 Väliskonverentsid

Kui peamiselt oli Kudu välismaa reise põhjusteks treeneritöö spordivõistlustel, siis just 1960. aastate teisest poolest hakati teda kutsuma nii külalise kui esinejana ka spordikonverentsidele ja treenerite kongressidele. Näiteks kutsus Kölnis asuva Saksa Kõrgema Spordikooli juht ja Saksa FV kümnevõistlejate koondise vanemtreener Friedel Schirmer (1926–2014)¹³⁶ 1967. aasta jaanuaris Fred Kudu visiidile tutvumaks kohaliku kehakultuurikaadri ettevalmistuse ning Saksa FV kümnevõistlejate talvelaagriga.¹³⁷

1967. aastal esines ta Zürichis rahvusvahelisel spordikonverentsil.¹³⁸ 1970.,¹³⁹ 1972.¹⁴⁰ ja 1973.¹⁴¹ aastal pidas ta ettekanded Mainzis toimunud Saksamaa Kergejõustikuliidu korraldatud

¹³¹ RA, ERAF.136SM.1.816, 114–115 (ENSV MN juures tegutseva KGB 2. osakonna juhataja Kisseljovi kinnitatud õiend Fred Kudust, 14.04.1971).

¹³² RA, ERAF.136SM.1.816, 111 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 19.02.1971).

¹³³ RA, ERAF.136SM.1.816, 154–155 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 22.07.1972).

¹³⁴ RA, ERAF.136SM.1.816, 163–167 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 20.02.1973).

¹³⁵ RA, ERAF.136SM.1.816, 154–155 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 22.07.1972), 163–167 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 20.02.1973).

¹³⁶ Saksmaa kümnevõistleja, treener, poliitik ning Saksmaa Olümpikomitee juht (alates 1985).

¹³⁷ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 3 (F. Klementi kiri ENSV MN Kõrgema ja Kesk-erihariduse Komitee esiemele M. Pestile, 05.11.1966); RA, EAA.5311.11k.2063, 225 (F. Klementi kiri M. Pestile, 05.11.1966).

¹³⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 4–8 (W. Siegenthaleri kiri Fred Kudule, 05.05.1967).

¹³⁹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 29 (ENSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee kiri Fred Kudule, 25.03.1970).

¹⁴⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 53 (Wiesemölli kiri Fred Kudule, 11.11.1971).

¹⁴¹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 74 (Wiesemölli kiri Fred Kudule, 30.08.1972).

Rahvusvahelisel treenerite kongressil. Lisaks osales Kudu 1975. aastal Münchenis Baieri Kergejõustikuliidu korraldatud treeneritekursusel.¹⁴² Fred Kudu kutsuti loenguid pidama ka Saksamaa ülikoolidesse – 1979. aastal Heidelbergi ülikooli ning 1979., 1982. ja 1983. aastatel Mainzi ülikooli.¹⁴³ Kudu ettekannete sisuks oli peamiselt tema treeneritöö, keskendudes Nõukogude Liidu spordiinfrastruktuurile ning tema enda treeningmeetoditele.¹⁴⁴ Need kutsed ning kogemused tõestavad Fred Kudu prestiiži ka väljaspool Nõukogude Liitu ning tema seotust kaasaja rahvusvahelise spordimaailmaga. Kudu ei olnud kutsutud konverentsidele lihtsalt kuulajaks, vaid tihti ka esinejaks, mis näitab lääneriikide huvi tema treeningmeetodite vastu.

Väliskonverentsidele reisimiseks oli vajalik hankida eraldi sõiduluba ning hiljem tuli esitada visiidist täpne aruanne. 1970. aasta aprillis Mainzis toimunud rahvusvahelisel kergejõustikutreenerite konverentsil esinemiseks oli vajalik isiklik kohtumine Üleliidulise KSK-ga Moskvast.¹⁴⁵ Pärast igat visiiti ja konverentsi pidi Kudu koostama üksikasjalise aruande, milles kirjeldas detailselt välismaal veedetud päevi, sh andma ülevaate oma kohtumistest ja vestlustest välismaiste treeneritega. Näiteks on Kudu kirjeldanud, kuidas Mainzi reisi ajal külastas ta 14. aprillil Herzogenaurachis Adidase spordijalatsite tehast. Samal reisel kohtus Kudu Düsseldorfis Friedel Schirmeriga, kes jagas temaga Saksamaa Liitvabariigi plaane spordipoliitika osas ning 1972. aasta Müncheni olümpiaks ettevalmistuse kohta. Aruandes rõhutab Kudu, et andis need materjalid isiklikult üle Sergei Pavlovile,¹⁴⁶ kes oli aastatel 1968–1983 Üleliidulise KSK esimees.¹⁴⁷ Edastatud informatsiooni täpsem sisu ei ole kättesaadav, mistõttu ei ole teada, millises ulatuses ta teavet Nõukogude Liidu juhtkonnale edastas. Ilmselt oli aga välismaal peetud kohtumistest ning vestlustest vastavatele isikutele teada andmine tingimuseks, miks teda lääneriikidesse üldse lubati.

¹⁴² ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 98 (Baieri Kergejõustikuliidu kiri Fred Kudule, 21.01.1975).

¹⁴³ RA, EAA.5311.11k.2063, 303 (Andmed ümberkorraldamisest, dateerimata).

¹⁴⁴ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 46–50 (Fred Kudu kokkuvõtte reisist Saksa RV-sse, dateerimata); RA, EAA.5311.11k.2063, 225 (F. Klementi kiri M. Pestile, 05.11.1966).

¹⁴⁵ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 29 (ENSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee kiri Fred Kudule, 25.03.1970).

¹⁴⁶ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 46–50 (Fred Kudu kokkuvõtte reisist Saksa RV-sse, dateerimata).

¹⁴⁷ Gulko, B. Felštinski, J. Kortšnoi, V. ja Popov, V. (tlk. Huik, T.) KGB mängib malet. Tallinn: Tammeraamat, 2012, lk 21.

3 Fred Kudu ja Adolf Dassleri (ja Puma) kirjade analüüs

3.1 Fred Kudu kirjavahetuse algus Adidase ja Pumaga

Fred Kudu üheks Lääne-Saksamaa kirjakontaktiks oli Adolf Dassler, ettevõtte Adidas asutaja. Nende esimene kohtumine toimus Budapestis 20.–30. augustil 1965. aastal toimunud Universiaadil, kuid kirjavahetus algas alles järgmisel aastal, 1966. aprillis.¹⁴⁸ Samal võistlusel kohtus Kudu Adolf Dassleri venna, Rudolf Dassleri (1898–1974) ettevõtte Puma esindajatega, kellega alanud kirjavahetus 1965. aasta oktoobris kestis 1966. aasta veebruarini.¹⁴⁹ Fred Kudu ja Puma turundusjuhi Sepp Dietrichi vahelisest kirjavahetusest selgub, et Puma saatis kuuele Kudu sportlasele 1966. aasta veebruaris treeningjalanõusid.¹⁵⁰ Kuigi kirjas julgustab ettevõtte soovitud jalanõude suurusi ja mudeleid neile edastama ka tulevikus, pole Kudu seda teinud. Selle ühe partii saatmisega lõppeb ka kirjavahetus Puma ja Kudu vahel. Paar kuud hiljem aprillis sagenes kirjavahetus Adolf Dassleriga.

Rudolf ja Adolf Dassler rajasid 1924. aastal spordijalanõusid valmistav ettevõtte *Gebrüder Dassler Sportschuhfabrik* (eesti keeles Dassleri Vendade Spordijalatsite Tehas), mida saatis juba esimestel tegutsemisaastatel edu.¹⁵¹ 1948. aastaks oli koostöö muutunud rivaliteediks ning vennad rajasid eraldi ettevõtted – Puma ja Adidas.¹⁵² Vendade tüli põhjus on tekitanud erinevaid spekulatsioone, kuid täpne tegur on teadmata.¹⁵³ Mõlemad ettevõtted kujunesid 20. sajandi suurimateks spordijalanõude tootjateks, mis suurendas omavahelist konkurentsi veelgi.¹⁵⁴ Tippportlaste sponsoreerimine oli mõlemale ettevõttele vahend oma edukuse näitamiseks.¹⁵⁵ Fred Kudu otsus Pumaga kontaktid lõpetada ja alustada suhtlust Adidasega võis tuleneda tema sportlaste isiklikust kogemusest ning rahulolematusest nende jalanõude kasutamisel. Samas võis Kudu mõjutada ka üldine trend eelistada Adidase jalanõusid, sest kahe

¹⁴⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 4 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 15.04.1966).

¹⁴⁹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 1 (Fred Kudu kiri Sepp Dietrichile, 21.01.1966), 2 (Sepp Dietrichi kiri Fred Kudule 28.02.1966).

¹⁵⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 2 (Sepp Dietrichi kiri Fred Kudule 28.02.1966).

¹⁵¹ Smit, B. Sneaker Wars. The Enemy Brothers Who Founded Adidas and Puma and the Family Feud That Forever Changed the Business of Sport. New York: HarperCollins, 2008, lk 6–7.

¹⁵² Smit, B. Sneaker Wars, lk 31–33.

¹⁵³ Lamare, A. The dark history behind Adidas — how a bitter feud between Nazis built the world's No. 1 athletic brand. – The Business of Business, 12.06.2021. <https://www.businessofbusiness.com/articles/the-dark-history-behind-adidas-how-a-bitter-feud-between-nazis-built-the-worlds-no-1-athletic-brand/> (vaadatud 25.03.2026).

¹⁵⁴ Adi&Käthe Dassler Memorial Foundation. Veebileht. <https://www.adidassler.org/en/life-and-work/chronicle> (vaadatud 22.03.2026); The Bitter Family Feud that Launched Adidas and Puma. – Sports History Weekly veebileht, 06.12.2024. <https://www.sportshistoryweekly.com/stories/adidas-puma-sneakers-shoes-germany-adolf-rudolf-dassler,1245> (vaadatud 22.03.2026).

¹⁵⁵ Connolly, K. Adidas vs Puma: the bitter rivalry that rumbled and runs. – The Guardian, 19.10.2009 <https://www.theguardian.com/sport/2009/oct/19/rivalry-between-adidas-and-puma> (vaadatud 22.03.2026); Smit, B. Sneaker Wars, lk 49–50, 68–70.

ettevõtte konkurentsist oli Adidas selleks ajaks juba ettepoole jõudnud ning üha rohkem rahvusvahelisi sportlasi soovis kasutada Adidase jalanõusid.¹⁵⁶

1966. aasta aprilli alguse kirjavahetusest Adolf Dassleriga ilmneb samuti konkurents tema venna ettevõtte Pumaga. Dassler mainib 15. aprilli kirjas, et nende ettevõtte alla on Pumast üle tulnud saksa kümnevõistleja Werner von Moltke¹⁵⁷ (1936–2019).¹⁵⁸ Selle mainimine tõestab, et Kudu ja Dassler võisid olla varasemalt rääkinud konkurentsist tema venna ettevõtte Pumaga ning Kudu huvitas ka üldine trend maailma tippsportlaste jalanõuettevõtte eelistamisest, mis võis ka tema otsust mõjutada.

Kirjavahetusest selgub, et Kudu ja Dassler on 1966. aasta kevade paiku kohtunud Baierimaal väikeses linnas Herzogenaurachis, mis oli Adolf Dassleri elupaik.¹⁵⁹ Tõenäoliselt oli see isiklik küllakutse, sest samaaegselt ei toimunud piirkonnas ühtegi võistlust ega spordikonverentsi. Kohtumise käigus arutati tõenäoliselt jalanõude tarnimisplaane ja saatmise võimalikkust Nõukogude Liitu. Fred Kudu oli sel hetkel ettevõtte ainus teadaolev kontakt Nõukogude Liidus ning varasemalt polnud Adidase sinna oma tooteid saatnud.¹⁶⁰ Samuti anti suure tõenäosusega selle kohtumise käigus Fred Kudule esimene partii Adidase jalanõusid, sest samal aastal andis Kudu jalanõude kohta Dasslerile kirja teel tagasisidet.¹⁶¹ Võib eeldada, et Fred Kudu kohtus sellel visiidil ka Dassleri vanemate ja naisega, sest edaspidistes kirjades palub Kudu neid tervitada.¹⁶²

3.2 Jalanõude saatmine

Fred Kudu ja Adolf Dassleri kirjavahetuse keskmes oli peamiselt kaks teemat. Iga aasta lõpus saatis Fred Kudu Dasslerile ülevaate tema sportlaste hooajast ning nende tulemustest.¹⁶³ Kõige suurema osa kirjade sisust moodustab aga arutelu jalanõude saatmise kohta ning tagasiside kasutatud mudelitele.

¹⁵⁶ Connolly, K. Adidas vs Puma: the bitter rivalry that rund and runs; Lamare, A. The dark history behind Adidas.

¹⁵⁷ Kümnevõistluses Euroopa meister 1966. aastal.

¹⁵⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 4 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 15.04.1966).

¹⁵⁹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 3 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 06.08.1966); Smit, B. Sneaker Wars, lk 3–5; Adi&Käthe Dassler Memorial Foundation.

¹⁶⁰ Smit, B. Sneaker Wars, lk 127–128; Retro Sports Diplomacy: Adidas And The Iron Curtain. – WorldCrunch, 14.11.2018. <https://worldcrunch.com/in-the-news/retro-sports-diplomacy-adidas-and-the-iron-curtain/> (vaadatud 24.03.2026). Ametlikult laienes Adidas Nõukogude Liitu alles 1970ndate teises pooles.

¹⁶¹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 7 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 24.01.1967).

¹⁶² ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 3 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 06.08.1966), 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969).

¹⁶³ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 12 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 07.12.1967), 19 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 11.12.1968), 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969), 33–34 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 08.11.1970), 41–42 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 30.12.1971).

Kirjavahetuse põhjal saab väita, et jalanõude saatmine toimus 16 aasta jooksul vähemalt 13 korral – 1966¹⁶⁴, 1967¹⁶⁵, 1968 märts¹⁶⁶, 1968 detsember¹⁶⁷, 1969 juuni¹⁶⁸, 1969 oktoober¹⁶⁹, 1971¹⁷⁰, 1972¹⁷¹, 1973¹⁷², 1974¹⁷³, 1976¹⁷⁴, 1979¹⁷⁵, 1982¹⁷⁶. Viimasest kirjast, 1982. aastal, avaldub, et Kudu käis Herzogenaurachis jalanõu tellimust isiklikult edastamas ja on mainitud, et jalanõud „saadetakse täpselt nii nagu eelnevatel aastatel”. Selle põhjal saab oletada, et jalanõude saatmine toimus iga-aastaselt kuni 1982. aastani, isegi kui kirjavahetusi viimastel aastatel on vähe säilinud.¹⁷⁷

Jalanõud saadeti Fred Kudu koju Tartusse. Toodete tarneküsimuse kontekstis käib mitmel korral läbi, et neid tuleb saata väikeste partiidena – ühes pakis võis olla kuni kaks paari jalanõusid. See oli Kudu soov, sest suurema paki tarnimise puhul oleks see saadetud edasi Moskvasse ning sinna järele minemine olnuks tülikas.¹⁷⁸ Väiksemaid tellimusi eraldi saates oli võimalik lõppsihtkohaks määrata Kudu elupaik. Tavaliselt tehti tellimus ligikudu kümnele sportlasele, mistõttu pandi korraga teele mitu väiksemat partiid. Kirjades on Kudu märkinud ka sportlaste nimed ning nende jalanõusuurused.¹⁷⁹

Jalanõude saatmise ebaõnnestumisest on kirjades juttu ühel korral. 15. märtsil 1972. aastal pandi Saksamaalt teele pakk Rudolf Siegertile, mis ei jõudnud kunagi lõppsihtkohta Tartusse. Ettevõtte Adidas saadetud kirjast selgub, et pakk saadeti tagasi Saksamaale ning neile esitatud põhjenduseks oli toodud, et „sisu pole lubatud”.¹⁸⁰ Ilmselt oli tegu ühekordse eksitusega, sest rohkem pole pakke tagasi saadetud ning selle partii ülejäänud jalanõud jõudsid Tartusse kohale.

¹⁶⁴ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 7 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 24.01.1967).

¹⁶⁵ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 11 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 13.04.1967).

¹⁶⁶ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 13 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 11.03.1968).

¹⁶⁷ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 19–20 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 11.12.1968).

¹⁶⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 23–25 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 14.05.1969).

¹⁶⁹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969).

¹⁷⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 37–39 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 17.03.1971).

¹⁷¹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 46 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 29.02.1972).

¹⁷² ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 51 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 13.02.1973).

¹⁷³ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 56 (Brigitte Baenkler-Dassleri kiri Fred Kudule, 14.10.1974).

¹⁷⁴ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 57–60 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 13.05.1976).

¹⁷⁵ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 64 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 09.12.1979).

¹⁷⁶ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 66 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 08.11.1982).

¹⁷⁷ Alates 1974. aasta lõpust on säilinud vaid 3 kirja (1976, 1979, 1982).

¹⁷⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 10 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 05.04.1967), 13 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 11.03.1968).

¹⁷⁹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 14 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 26.03.1968), 23 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 14.05.1969), 37–39 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 17.03.1971), 52 (Fred Kudu kiri Brigitte Baenkler-Dasslerile, 11.05.1973), 66 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 08.11.1982).

¹⁸⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 48 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 04.06.1972).

3.3 Kohtumised Fred Kudu ja Adolf Dassleri vahel

Kirjades on läbivaks teemaks Kudu ja Dassleri omavaheliste kohtumiste kokkuleppimine, kutsed üksteist külastada ning eelnevate kohtumiste eest tänamine. Nagu mainitud, toimus esimene kohtumine 1965. aasta Universiaadil ning järgmine 1966. aasta kevadel Herzogenaurachis, millest alates algas tihedam suhtlus ja jalanõude saatmine. Järgmine kord kohtuti Budapesti EM-il 1966. aasta augusti lõpus.¹⁸¹ Peamiselt toimusidki kohtumised kergejõustiku tiitlivõistlustel, kus Kudu oli kohal treenerina ning Dassler ettevõtte Adidase esindaja, sponsoreerides maailma tippsporulasi mitmetest riikidest. Kohtumised leidsid aset näiteks 1968. aasta Mehhiko olümpiamängudel¹⁸² ning 1969. aasta kergejõustiku EMil Ateenas.¹⁸³ Kreekas EM-il tutvustas Adolf Dassler Fred Kudule ka oma tütart, Brigitte Baenkler-Dasslerit (1936–2011). Samuti külastas Kudu 1970. aastal Mainzi kergejõustikutreenerite konverentsi visiidi käigus uuesti Herzogenaurachis Adidase spordijalatsite tehast.¹⁸⁴ Kuigi järgnevates kirjades on Kudu ja Dassler korduvalt arutanud võimalike kohtumiste üle, ei ole kirjade vastused säilinud, mistõttu ei saa järeldada, kas kohtumised aset leidsid.¹⁸⁵

Kirjavahetuse toon on järjepidevalt sõbralik ning mitteametlik. Kirjavahetusest avaldub, kuidas Adolf Dassler saatis 1968. aasta detsembris Fred Kudule isikliku jõuluingituse.¹⁸⁶ Fred Kudu palub tihti tervitada Adolfi vanemaid ja abikaasat¹⁸⁷ ning samamoodi palub Dassler tervitada Fred Kudu abikaasat¹⁸⁸. Sellest saab järeldada, et ollakse kohtunud üksteise peredega ning sõbraliku suhtluse aluseks olid isiklikud kohtumised. Arvatavasti oli mõlemale poolele teada, et nendevahelist kirjavahetust jälgivad Nõukogude Liidu julgeolekuorganid. Seetõttu ei jagata kirjades isiklikku informatsiooni ning välditakse täielikult poliitika ja rahvusvaheliste suhete

¹⁸¹ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 6 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 18.08.1966).

¹⁸² ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 12 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 07.12.1967), 20 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 19.12.1968).

¹⁸³ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 27 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 30.06.1969), 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969).

¹⁸⁴ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.83, 46–50 (Fred Kudu kokkuvõte reisist Saksa RV-sse, dateerimata).

¹⁸⁵ Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 40 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 03.08.1971), 50 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 13.02.1973), 53 (Fred Kudu kiri Brigitte Baenkler-Dasslerile, 30.09.1973), 55 (Brigitte Baenkler-Dassleri kiri Fred Kudule, 11.06.1974).

¹⁸⁶ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 20 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 19.12.1968).

¹⁸⁷ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 3 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 06.08.1966), 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969).

¹⁸⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 49 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 25.01.1973).

teemasid. KGB oli Fred Kudu suhteid Adolf Dassleriga kategoriseerinud märksõnadega „ärisuhted”, „sporditeemaline” ja „sõbraliku-loomuga”.¹⁸⁹

3.4 Kirjavahetus Adidase teiste esindajatega

Kudul olid isiklikud sidemed Adolf Dassleri pereliikmetega ning kirjavahetus ja jalanõude saatmine Eesti NSV-sse toimis ka tütre Brigitte vahendusel, kellega algas kirjavahetus 1973. aastal.¹⁹⁰ Kirjade sisu ja stiil on sarnane nendele, mis olid adresseeritud tema isale, peamiselt arutati järgnevaid kohtumisi ning jalanõude tarnet.

Brigitte Baenkler oli Adolf Dassleri viiest lapsest vanuselt neljas ning töötas koos oma õdede-vendadega isa ettevõttes. Baenkler keskendus suhetele Ida-Euroopa regioonis ning oskas vene keelt.¹⁹¹ Just 1970. aastatel hakkas Adidas peamiselt Baenkleri initsiatiivil oma turgu Nõukogude Liidus laiendama. Brigitte Baenkler külastas Adidase ametliku esindajana korduvalt Moskvat ning kohtus Nõukogude Liidu võimuorganitega.¹⁹² 1976. aastal sõlmis Adidas ametliku koostöölepingu Nõukogude Liidu jäähoki ja jalgpalli meeskondadega.¹⁹³ 1980. aasta Moskva olümpiamängudel sai Adidasest ametlik Nõukogude Liidu spordidelegatsiooni toetaja.¹⁹⁴ 1980. aastate alguses rajati Venemaale Adidase tehas, see oli üks esimesi välisriigi omatud ettevõtteid Nõukogude Liidus.¹⁹⁵ Kui Fred Kudu koostöö ettevõttega Adidase põhines isiklikel kontaktidel ning suhtlusel alates 1965. aastast, siis 1970. aastatl laienes ettevõtte tegevus ka ametlikult Nõukogude Liitu. See aga ei muutnud oluliselt Fred Kudu ja Adidase koostööd, sest isiklik suhtlus ning jalanõude personaalne saatmine jätkus ka pärast seda.

Fred Kudu koostöö ja suhtlus ettevõttega Adidas püsis pärast Adidase asutaja Adolf Dassleri surma 1978. aastal. Samast aastast ei olnud Kudu enam Nõukogude Liidu kümnevõistlejate koondise vanemtreener, kuid jätkas siiski treeneritööd, sh Kääriku spordikeskuses.¹⁹⁶ Fred Kudu pidas ajavahemikus 1979–1982 kirjavahetust Adidase rahvusvaheliseks esindajaks

¹⁸⁹ RA, ERAF.136SM.1.816, 154–155 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 22.07.1972), 163–167 (Kirjavahetustoimik nr 2418, 20.02.1973).

¹⁹⁰ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 43–45 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 09.02.1972).

¹⁹¹ Smit, B. Sneaker Wars, lk 128; Brigitte Baenkler, the third daughter of Adi Dassler, died last. – SGI Europe, 06.01.2011. <https://www.sgieurope.com/brigitte-baenkler-the-third-daughter-of-adi-dassler-died-last-/20451.article> (vaadatud 22.03.2026).

¹⁹² Smit, B. Sneaker Wars, lk 127–128.

¹⁹³ Retro Sports Diplomacy: Adidas And The Iron Curtain.

¹⁹⁴ Boluda, P. One Last Victory: The 1980 Moscow Olympics and the USSR's One Last Victory: The 1980 Moscow Olympics and the USSR's Final Golden Moment. – Armstrong Undergraduate Journal of History 2025, Vol. 15, No. 4, lk 95–116, siin lk 102.

¹⁹⁵ Smit, B. Sneaker Wars, lk 127–128.

¹⁹⁶ Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust, lk 20.

saanud Fedor Radmanniga.¹⁹⁷ Kirjade sisu keskmes oli endiselt spordivarustuse tellimine ning ka temaga oli Kudu isiklikult kohtunud. 1982. aasta kirjast avaldub, et Kudu oli käinud ettevõtte Adidas peakontoris Herzogenaurachis ning seal arutati järgnevaid jalanõude tellimusi.¹⁹⁸ Seega oli isiklikest tutvustest Fred Kudu ja Adolf Dassleri vahel alguse saanud suhtlus aastatega arenenud koostööks ettevõtte Adidas ja Kudu vahel, mis jätkus ka pärast ametlikku Adidase turu laienemist Nõukogude Liitu ning ettevõtte asutaja lahkumist.

¹⁹⁷ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 64 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 09.12.1979).

¹⁹⁸ ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 66 (Fedor H. Radmanni kiri Fred Kudule, 08.11.1982).

Kokkuvõte

Fred Kudu ainulaadne võimalus osaleda Nõukogude Liidu kodanikuna mitmetel välisreisidel ning luua kontakte lääneriikides, tulenes tema edukatest tulemustest kümnevõistluse treenerina, võõrkeelte valdamisest ning oskusest teha koostööd Nõukogude Liidu võimu- ja julgeolekuorganitega.

Fred Kudu esitas 1949. aastal EKP liikmeks saamise avalduse ning ta võeti vastu alles 1954. aasta lõpus. Üle nelja aasta kestnud vastuvõtuprotsessist avaldub, kui oluline partei liikmeks saamine talle oli. Ilmselt oli see üheks peamiseks tingimuseks treenerikarjääris edasi jõudmiseks ning välisreisidele sõitmiseks vajalike lubade saamiseks. Seetõttu oli ta valmis partei liikmeks astumiseks vaeva nägema ja korduvalt enda kohta kriitikat kuulama ning seda ümber lükkama.

Julgeolekuorganites käis Kudu kohta uurimine 1951.–1952. aastatel, mis langes kokku märtsipleenumi-järgse perioodiga, mil ta TRÜ dekaani ametikohalt kõrvaldati ning nn kodanlikuks natsionalistiks kuulutati. Ometi taastus Kudu positsioon ülikoolis ning võimuorganite silmis kiiresti ja uurimine lõpetati edasiste asitõendite puudumisel. Arvatavasti sõlmiti 1950. aastatel Fred Kudu ning KGB vahel vastastikune kokkulepe, mille tulemusena nõustuti tema varasematest süüdistustest mööda vaatama, tingimusel, et Kudu teeb nendega koostööd. 1958. aastaks oli Kudust saanud KGB usaldusisik, mis kohustas teda julgeolekuorganitele vastavalt vajadusele informatsiooni edastama. Samal aastal KGB-le saadetud anonüümsed kirjad, mis seostasid Kudu lääneriikide agentidega, algatasid tema kohta uue uurimise, mis kestis 1962. aastani. Ka see lõpetati asitõendite puudumisel ning edaspidistes KGB dokumentides on Fred Kudu kohta esitatud vaid positiivseid hinnanguid.

Fred Kudul oli võimalus luua sidemeid rahvusvahelises spordimaailmas, kuid see toimus läbi Nõukogude Liidu võimu- ning julgeolekuorganite kontrolli ning nende esitatud tingimuste. Tema mitmed kontaktid lääneriikide kodanikega olid KGB-le teada ning kirjavahetust kontrolliti. Fred Kudu käis 1970. aastatel korduvalt Lääne-Euroopas rahvusvahelistel spordikonverentsidel ning Saksamaa ülikoolides esinemas, kus ta tutvustas Nõukogude Liidu spordisüsteemi ning oma treeningmeetodeid. Need ettekanded olid varasemalt kooskõlastatud Üleliidulise KSK-ga, kellega Kudu enne väljasõite kohtumas pidi käima. Samamoodi pidi Kudu pärast visiite lääneriikidesse Nõukogude Liidu spordijuhtidele informatsiooni ette kandma, mida tõestab F. Schirmeriga isiklikul vestlusel Saksa FV spordiplaanidest saadud teabe edastamine Üleliidulise KSK esimehele S. Pavlovile.

Üheks tuntumaks Fred Kudu kontaktiks väljaspool Nõukogude Liitu oli Adolf Dassler, kellega üle kümne aasta kestnud kirjavahetus ja sõprus varustas Fred Kudu sportlasi Adidase jalanõudega. Tõenäoliselt oli Fred Kudu kaasajal ainus Nõukogude Liidu kodanik, kellel oli ligipääs Adidase spordijalanõudele rohkem kui kümme aastat enne firma ametlikku laienemist Nõukogude Liidu turule. Kudu ja Dassleri suhtlus ja koostöö põhines isiklikul kontaktil, mis oli alguse saanud 1965. aastal Ungaris toimunud spordivõistlusel. Suhtlus Adolf Dassleriga kestis kuni viimase surmani 1978. aastal, kuid jalanõude saatmine toimus vähemalt 1982. aastani. Jalanõude tarne ei toimunud Nõukogude Liidu ametlike kanalite kaudu, vaid neid saadeti väikeste pakkidega Adidase tehastest Herzogenaurachist Kudu elukohta Tartusse. Kuigi KGB-le oli nende suhtlus ja koostöö teada, ei tehtud jalanõude tarnimisel takistusi. Seega suutis Fred Kudu ka Nõukogude Liidu institutsionaalse järelevalve all teha koostööd kaasaja suurima spordijalanõude ettevõttega.

Eesti kirjanik Enn Vetemaa on öelnud: „Kuigi Nõukogude Liit oli deržaava, totalitaarne riik ja seda juhtisid bürokraadid, jäid andekad inimesed kuidagimoodi ellu.”¹⁹⁹ Fred Kudu karjäär on näide sellest, kuidas üksikisik võis nõukogude süsteemis tegutsedes jõuda oma alal nii riigisisese kui rahvusvahelise tunnustuseni. Kuigi Kudu oli sunnitud töötama nõukogude spordisüsteemis, mille eesmärk oli näidata kommunistliku ideoloogia edukust, kujunes temast samal ajal kõrgelt hinnatud ja austatud treener rahvusvahelises spordiringkonnas. Fred Kudu peetakse tänaseni üheks eesti spordiajaloo silmapaistvaimaks treeneriks, kelle pühendumust ja panust spordile ei suutnud murda ka nõukogude okupatsiooni piirangud ja repressiivne režiim.

Bakalaureusetöös kajastatud teemadel on mitmeid jätku-uurimuste võimalusi. Fred Kudu suhtlust Nõukogude Liidu võimuorganitega on võimalik edasi uurida ENSV KSK arhiivi põhjal. Sama teemat saaks veelgi põhjalikumalt käsitleda Venemaal asuva Üleliidulise KSK arhiivile ligi pääsedes. Bakalaureusetöös on Kudu lääneriikide kontaktidest põhjalikumalt analüüsitud suhtlust Adolf Dassleriga, kuid tema isikuarhiivi põhjal on võimalik neid kontakte edasi uurida ka kirjavahetuse kaudu mitmete sporditreeneritega. Samuti on Adidase jalanõude saatmist Lääne-Saksamaalt Nõukogude Liitu ning ettevõtte vaadet Fred Kudule võimalik käsitleda Lääne-Saksamaal asuva ettevõtte Adidas arhiivimaterjalide põhjal. Fred Kudu lääneriikide sidemeid on võimalik analüüsida ka nende mõju kaudu Eesti NSV sporditegevusele.

¹⁹⁹ Vetemaa, E. Mees nagu saksofon. Urmet, J. (toim.) Tartu: OÜ Greif, 2012, lk 57.

Summary

Fred Kudu's Career at TRÜ and Connections with Western Countries in the View of the State and Security Organs of the Estonian SSR in the 1950s–1970s

This thesis examines the position of Fred Kudu (1917–1988) within the sports system of Soviet Estonia. From 1944 onward, Kudu served as Dean of the Faculty of Physical Education at Tartu State University (TRÜ) and between 1964 and 1978 as Senior Coach of the Soviet Union national decathlon team. His students won four Olympic medals and he remains one of the most respected coaches in Estonian sports. Whereas previous studies have focused primarily on Kudu's training methods and the achievements of his athletes, this thesis examines his relations with the Soviet state and security organs. The study analyses the attitudes of the KGB and the Estonian Communist Party (EKP) toward Kudu, the surveillance of him during the 1950s–1970s, and the conditions that enabled his repeated foreign travel and extensive international contacts. It also explores Kudu's relationship with Adolf Dassler and the unofficial supply of Adidas footwear from West Germany to the Estonian SSR.

The study argues that Kudu's opportunities to travel abroad were based on his success as a decathlon coach, his knowledge of foreign languages, and his cooperation with Soviet authorities. Kudu applied for membership in the Estonian Communist Party in 1949 but was admitted only in 1954 after years of criticism, reviews of his background, and repeated explanatory statements. Party membership appears to have been an important prerequisite for advancing his coaching career and obtaining permission to travel abroad. Following the March Plenum in 1950, Fred Kudu was removed from his position as dean and labelled a bourgeois nationalist. However, his position at the university was later restored relatively quickly. Although he was investigated by the security organs in 1951–1952 and 1958–1962 on suspicion of contacts with Western agents, both cases were closed for lack of evidence. By 1958, Kudu had become a trusted contact of the KGB and was expected to provide information following his foreign trips. Kudu maintained extensive contacts in Western Europe, particularly in Germany, under the supervision of KGB and Soviet sport authorities. His long-standing friendship with Adolf Dassler, established in 1965 and lasting until Dassler's death in 1978, enabled Kudu's athletes to receive Adidas sport shoes. The footwear was not supplied through official Soviet channels, instead they were sent in small parcels from the Adidas factory in Herzogenaurach to Kudu's residence in Tartu. Kudu was likely the only Soviet citizen at the time with regular access to Adidas athletic shoes.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Rahvusarhiiv (RA)

ERAF.1 – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

ERAF.1.6.1371. EK(b)P KK kaadrite osakonna toimik Fred Kudu kohta. 1943.

ERAF.1.7.3687. EKP Parteikomisjoni toimik Fred Kudu kohta. 28.05.1954–16.11.1954.

ERAF.148 – EKP Tartu Linnakomitee

ERAF.148.33.352. Toimik Fred Kudu kohta. 17.02.1953–17.07.1953.

ERAF.148.35.19. Toimik Fred Kudu kohta. 17.12.1954–29.12.1954.

ERAF.136SM – ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee väljasõidutoimikute kollektsioon

ERAF.136SM.1.816 Zhestkoff (Gestkoff), Vladimir Vladimiri p.1953; Kudu, Fred Otto p.1917; Kudu, Ethel Aleksandri t.1922; Kudu, Peeter Fredi p.1947; Kudu, Reet Fredi t.1949. 1964–1989.

EAA.2100 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool

EAA.2100.1.6097. Kudu, Fred (matrikli nr.16465).

EAA.5311 – Tartu Ülikool

EAA.5311.11k.2063. Toimik Fred Kudu kohta. 24.02.1941–04.10.1988.

Eesti Spordi- ja Olümpiamuuseumi Arhiiv (ESOM)

Fred Kudu Isikuarhiiv

2.1.1. Fred Kudu isikufond, isikutunnistuste koopiad ja haridustõendavad dokumendid, autobiograafiad, ankeedid, iseloomustused ning nekroloogid. 09.06.1937–17.02.1989.

2.1.2. Kvalifikatsiooni tõstmise taotlused ja tunnistused, kandidaadi kraadi miinimumi eksamite sooritamise protokoll ja teised dokumendid, dotsendi teadusliku kutse tunnistus ja kutse taotlemise dokumendid. 08.01.1940–11.12.1983.

2.1.83 Välismaa konverentside-, seminaride ettekannete käsikirjad, programmid ja teised materjalid (Zürich, Mainz, München, Berliin). 20.05.1967–11.12.1983.

2.1.132. Kirjavahetus välisriikidest: “Adidas”, Blossfeldt, G. Bernhard, R. Bussch, F. Bucher, W. Bergmann. 21.01.1966–08.11.1982.

Kirjandus

Antons, K. Being a Top Athlete in the Estonian Soviet Socialist Republic (1952–1964): A Biographical Viewpoint. – Nordic Historical Review 2001, lk 137–153.

Arnaud, P. ja Riordan, J. Sport and International Politics: Impact of Facism and Communism on Sport. London: Routledge, 1998.

Barron, J. KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents. London: Compton Printing Limited, 1974.

Boluda, P. One Last Victory: The 1980 Moscow Olympics and the USSR’s One Last Victory: The 1980 Moscow Olympics and the USSR’s Final Golden Moment. – Armstrong Undergraduate Journal of History 2025, Vol. 15, No. 4, lk 95–116.

Edelman, R. ja Young, C. The Whole World Was Watching: Sport in the Cold War. Stanford: Stanford University Press, 2020.

EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. (tlk. Arold, M.) – Akadeemia 1998, nr 12; 1999, nr 1–10.

Emeliantseva, E. Russian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. – Journal of Sport History 2011, Vol. 38, No. 3, lk 361–372.

Guttmann, A. The Cold War and the Olympics. – International Journal 1988, Vol. 43, No. 4, lk 554–568.

Gorsuch, A. E. All this is your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Goodwin, J. The Second Mark: Courage, Corruption, and the Battle for Olympic Gold. New York: Simon & Schuster, 2007.

Gulko, B. Felštinski, J. Kortšnoi, V. Popov, V. (tlk. Huik, T.) KGB mängib malet. Tallinn: Tammeraamat, 2012.

Howell, R. The USSR: Sport and Politics Intertwined. – Comparative Education 1975, Vol. 11, No. 2, lk 137–145.

Issak, F. Nood Rohtunud Rajad. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.

Juurvee, I. KGB „aktiivmeetmete kasutamisest”. – Tuna 2018, No. 3, lk 90–101.

Juurvee, I. Venemaa eriteenistuste rollist informatsioonilises mõjutustegevuses: mis on teada, mida on alust arvata ning mida võib oletada? – Sõjateadlane: Estonian Journal of Military Studies 2018, No. 8, lk 86–102.

Jürjo, I. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Muutused KGB taktikas Hruštšovi sulaajastul. Tallinn: Tammeraamat, 2014.

Karuks, T. 101 Eesti Spordilugu. Tallinn: Varrak, 2011.

Kissoudi, P. Sport, Politics and International Relations in the Twentieth Century. – The International Journal of the History of Sport 2008, Vol. 25, No. 13, lk 1689–1706.

Kriisk, J. Boss: Mälestusi Fred Kudust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017.

Krikk, M. Voldemar Särak ja luuregrupp „Haukka”. Tallinn: Olion, 2011.

Macrakis, K. Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War. – Isis 2010, Vol. 101, No. 2, lk 378–385.

Makarychev, A. ja Medvedev, S. Doped and Disclosed: Anatomopolitics, Biopower, and Sovereignty in the Russian Sports Industry. – Politics and the Life Sciences 2019, lk 132–145.

Mitrokhin, V. (toim.) KGB Lexicon The Soviet Intelligence Officers Handbook. London: Frank Cass & Co., 2004.

Mletšin, L. (tlk. Leemets, M.) KGB. Riikliku Julgeoleku organite esimehed. Paljastatud saladused. Tallinn: Varrak, 2003.

Mletšin, L. (tlk. Redpap, V.) KGB Kirjutamata ajalugu. Tallinn: Helios Kirjastus, 2018.

Mägi, H. ENSV KGB tegevuse lõpetamine. Tallinn: Varrak, 2012.

Nye Nye, J. S. Public Diplomacy and Soft Power. – The Annals of the American Academy of Political and Social Science 2008, No. 616, lk 94–109.

Parks, J. The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War: Red Sport, Red Tape. New York: Bloomsbury Publishing USA, 2018.

Raid, L. Vaevatee. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995.

Raudsepp, A. Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid sulaajal julgeolekupoliitilises kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2023, lk 209–224.

Riordan, J. Sport in Soviet Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Riordan, J. ja Krüger, A. The International Politics of Sport in the 20th Century. London: Taylor & Francis Group, 1999.

Riordan, J. The Impact of Communism on Sport. – Historical Social Research / Historische Sozialforschung 2007, Vol. 32/1, No. 119, lk 110–115.

Riordan, J. Soviet Sport and Soviet Foreign Policy. – Soviet Studies 1974, Vol. 26, No. 3, lk 322–343.

Salm, H. Viie luure agent. Eesti luurajad II maailmasõjas. Tallinn: Maalehe Raamat, 2004.

Saueauk, M. Propaganda ja terror. Tallinn: SE&JS Kirjastus, 2015.

Siilivask, K. ja Palamets, H. Tartu Ülikooli ajalugu III. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

Smit, B. Sneaker Wars. The Enemy Brothers Who Founded Adidas and Puma and the Family Feud That Forever Changed the Business of Sport. New York: HarperCollins, 2008.

Strenk, A. What Price Victory? The World of International Sports and Politics. – The Annals of the American Academy of Political and Social Science 1970, Vol. 445, lk 128–140.

Tannberg, T. Tartu Riiklik Ülikool julgeolekuorganite huviorbiidis 1950. aastatel. – Ajalooline Ajakiri, 2019, Vol. 2, No 168, lk 265–290.

Teemägi, E. Fred Kudu. – Maidlo, J. (toim.) Kalev. Läbi sajandi III. Treenerid. Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 91–119.

Teemägi, E. Eesti Kümnevõistlus läbi aegade. Tallinn: TEA Kirjastus, 2003.

Tondera, B. ‘Like Sheep’? Disobedience Among Soviet Tourists Travelling Abroad. – Comparativ 2013, Vol. 24, No. 2, lk 18–35.

Vaiksaar, A. Rahvusvahelise spordiresultaadi dünaamikast. Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi „Sport Eestis 1940–1991” materjalid. Tartu, 1999.

Vedru, J. Ettekanne CESH / ISHPES Congress. Slaidiesitlus autori valduses. International sports relationships of the Estonian SSR in the 1950s and 1960s – signs of a less closed society than one would expect? Tartu, 2021.

Vetemaa, E. Mees nagu saksofon. Urmet, J. (toim.) Tartu: OÜ Greif, 2012.

Viru, A. M. Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991. Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi „Sport Eestis 1940–1991” materjalid. Tartu, 1999.

Voolaid, K. ja Antons, K. Eesti Spordi Lugu. Tartu: Greif, 2018.

Феодор, Дж. Традиции чекистов от Ленина до Путина. Культ государственной безопасности. (eesti keeles Tšekistide traditsioonid Leninist Putinini. Riikliku julgeoleku kultus). Санкт-Петербург: Питер, 2012.

Куприянов А. И., Зубкова Е. Ю., Мухаматулин Т. А., Прокуменщиков М.Ю. Советский спорт в контекстах холодной войны: коллективная монография. (eesti keeles Nõukogude sport külma sõja kontekstis: kollektiivne monograafia). А. И. Куприянов (Науч. ред., рук. авт. Коллектива). Москва: Издательство „Весь Мир“, 2023.

Положение об агентурном аппарате и доверенных лицах органов государственной безопасности СССР. (eesti keeles NSV Liidu riiklike julgeolekuorganite luureaparaadi ja usaldusisikute määrused). Москва, 1983.

Perioodika

Kehakultuur, 1950

Spordileht, 1991

Üliõpilastööd

Järs, K. Fred Kudu ja tema memoriaalvõistlus. Tartu Ülikool Kehakultuuriosakond, bakalaureusetöö, juhendaja: Aule, R., 2011. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Kraas, A. Sport ja poliitika: boikottide mõju olümpiamängudele. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, magistritöö, juhendaja: Piirimäe, K., 2014.

Sakjas, K. Fred Kudu elutöö. Tartu Ülikooli kehakultuuriteaduskond, bakalaureusetöö, juhendaja: Linkberg, R., 2004. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Siiman, M. S. Presidendikandidaatide representatsioon 2001. aasta trükimeedias ja nende imago valijameeste hulgas. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, magistratöö, juhendaja: Vihalemm, P., 2005.

Vedru, J. Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, bakalaureusetöö, juhendaja: Tannberg, T., 2014.

Vedru, J. Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, magistratöö, juhendaja: Tannberg, T., 2016.

Internetiallikad

Adi&Käthe Dassler Memorial Foundation. Veebileht. <https://www.adidassler.org/en/life-and-work/chronicle> (vaadatud 22.03.2026).

Brigitte Baenkler, the third daughter of Adi Dassler, died last. – SGI Europe, 06.01.2011.. <https://www.sgieurope.com/brigitte-baenkler-the-third-daughter-of-adi-dassler-died-last-/20451.article> (vaadatud 22.03.2026).

Connoly, K. Adidas vs Puma: The bitter rivalry that runs and runs. – The Guardian, 19.10.2009. <https://www.theguardian.com/sport/2009/oct/19/rivalry-between-adidas-and-puma> (vaadatud 22.03.2026).

KGB Collaborators of all stripes II. – Estonian Life, 08.05.2015. <https://eestielu.ca/et/kgb-collaborators-of-all-stripes-ii/> (vaadatud 22.03.2026).

Lamare, A. The dark history behind Adidas — how a bitter feud between Nazis built the world's No. 2 athletic brand. The Business of Business, 12.06.2021. <https://www.businessofbusiness.com/articles/the-dark-history-behind-adidas-how-a-bitter-feud-between-nazis-built-the-worlds-no-2-athletic-brand/> (vaadatud 25.03.2026).

Oll, S. Legendaarne Fred Kudu. – Maaleht, 19.01.2017. <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/76922612/legendaarne-fred-kudu> (vaadatud 23.03.2026).

Press, G. Mentor Kudu kasutas “keelatuid võtteid” vaid spordiarmastusest. – Õhtuleht, 27.10.2008. <https://www.ohhtuleht.ee/sport/297604/mentor-kudu-kasutas-keelatud-votteid-vaid-spordiarmastusest> (vaadatud 25.03.2026).

Retro Sports Diplomacy: Adidas And The Iron Curtain. – WorldCrunch, 14.11.2018. <https://worldcrunch.com/in-the-news/retro-sports-diplomacy-adidas-and-the-iron-curtain/> (vaadatud 24.03.2026).

Savi, T. Fred Kudu 100. Kümnevõistluse vältimatu mentor. – Postimees, 04.01.2017. <https://tartu.postimees.ee/3966937/fred-kudu-100-kumnevoistluse-vasimatu-mentor> (vaadatud 17.03.2026).

The Bitter Family Feud that Launched Adidas and Puma. – Sports History Weekly veebileht, 06.12.2024. <https://www.sportshistoryweekly.com/stories/adidas-puma-sneakers-shoes-germany-adolf-rudolf-dassler,1245> (vaadatud 22.03.2026).

Артур Густав Тамвелиус. – Интинский краеведческий музей veebileht, 29.10.2020. https://vk.com/@inta_museum-artur-gustav-tamvelius (vaadatud 22.03.2026).

Lisa 1. Fred Kudu välisreisid

Aasta	Sihtriik	Sündmus
1957	Rumeenia	spordivõistlus
1958	Soome	spordivõistlus
1959	Soome	spordivõistlus
1960	Itaalia	spordivõistlus – olümpiamängud
1962	Soome	spordivõistlus
1963	Soome	spordivõistlus
1964	Jaapan	spordivõistlus – olümpiamängud
1965	Itaalia	spordivõistlus
1965	Ungari	spordivõistlus – Üliõpilaste universiaad
1966	Šveits	spordivõistlus
1966	Saksa Demokraatlik Vabariik (Saksa DV) / Ida-Saksamaa	spordivõistlus, Herzogenaurachis Adidase tehase külastamine
1966	Ungari	spordivõistlus – Euroopa meistrivõistlused
1967	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	F. Schirmeri kutsel visiit Kölni
1967	Saksa DV / Ida-Saksamaa	spordivõistlus
1967	Šveits	väliskonverents
1968	Austria	spordivõistlus
1968	Mehhiko	spordivõistlus – olümpiamängud
1969	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	spordivõistlus
1969	Saksa DV / Ida-Saksamaa	spordivõistlus

1969	Kreeka	spordivõistlus – Euroopa meistrivõistlused
1970	Rootsi	spordivõistlus
1971	Saksa DV / Ida-Saksamaa	spordivõistlus
1971	Soome	spordivõistlus – Euroopa meistrivõistlused
1972	Rootsi	spordivõistlus
1972	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	spordivõistlus – olümpiamängud; väliskonverents
1973	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	väliskonverents
1973	Bulgaaria	spordivõistlus
1973	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	spordivõistlus
1974	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	spordivõistlus
1974	Itaalia	spordivõistlus – Euroopa meistrivõistlused
1974	Austria	väliskonverents
1975	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	ärireis
1975	Soome	spordivõistlus
1975	Kanada	spordivõistlus
1975	Saksa FV / Lääne-Saksamaa	väliskonverents
1975	Poola	spordivõistlus

Tabel 1. Fred Kudu välisreisid Nõukogude-okupatsioonist – 1975. aastani²⁰⁰

²⁰⁰ RA, EAA.5311.11k.2063, 209 (H. Sisaski kiri F. Klementiel, 01.10.1064), 282 (Fred Kudu välisvisiitide tabel kuni 1975. aastani, dateerimata), 303 (andmed ümberkorraldamisest, dateerimata); ESOM, Fred Kudu Isikuarhiiv 2.1.132, 4 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 15.04.1966), 6 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 18.08.1966), 27 (Adolf Dassleri kiri Fred Kudule, 30.06.1969), 29 (Fred Kudu kiri Adolf Dasslerile, 17.10.1969). Tabeli ajavahemik Nõukogude okupatsioonist kuni 1975. aastani tuleneb peamisest allikast (RA, EAA.5311.11k.2063), milles on Kudu nimetanud oma välisvisiidid kuni 1975. aastani. Kuigi teistest allikatest esineb veel informatsiooni välisreisidest peale 1975. aastat, võib selle esitamine olla eksitav, sest arvatavasti oli reise palju rohkem, kui selles töös kasutatud allikad esitada võimaldaksid.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Saskia Emily Mülle,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Fred Kudu karjäär TRÜs ning sidemed lääneriikides Eesti NSV võimu-ja julgeolekuorganite vaates 1950.-1970. aastatel“, mille juhendajateks on Johannes Vedru ja Kaarel Piirimäe, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Saskia Emily Mülle

14.05.2026